

Hamneda gästgivaregård

Byggnadsminnen i Kronobergs län

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

Utsnitt av gamla tapeter i huset.

Hamneda gästgivaregård

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Copyright © 2015 Länsstyrelsen Kronoberg

Text: Mona Klüft Carlsson

Foto (där inget annat anges): Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB

Layout: TMG Help

Tryck: TMG Tabergs

ISBN: 978-91-89285-60-6

Dnr: 434-2972-15

Innehåll

Förord	7
Hamneda i Sunnerbo härad.....	8
En centralbygd blir till.....	10
Taverner och gesthus	14
1649 års gästgiveriförordning	18
Posten och pressen.....	22
Å rätten tingstad.....	24
Ny gästgiveriförordning 1734.....	26
Resehandböcker	30
Krogen	32
1800-talet – Nya kommunikationer och bättre vägar.....	36
Passtvang.....	38
Hamneda Gästgivaregård 1840 – en brandförsäkring berättar	40
Gästgivarparet Petter Jonasson och Britta Stina Bengtsdotter.....	44
Resande på entreprenad.....	45
Diligenser och ångbåtar.....	46
Järnvägen kommer – och går	48
Riksettan – E4:an	54
Efter järnvägen – Hamneda gästgivaregård under 1900-talet	56
Gästgivare i Hamneda	58
Källförteckning	64

Förord

Resande kan företas både av nöd och av lust. Oavsett anledning behövs någonstans att stanna till utmed färden. Lite mat, något att dricka och kanske en säng för natten. Allt detta kunde forna tiders gästgiverier erbjuda de som färdades på vägarna. Som ett pärlband låg gästgiverierna, eller krogarna, med jämna mellanrum längs de större vägarna. De var ända sedan medeltid viktiga kuggar i den infrastruktur som kungamakten genom århundradena försökte bygga upp och förbättra. Gästgiverierna blev platser där folk från olika samhällsklasser och med olika ursprung möttes. Här stannade postbudet till och här spreds nyheter från olika hörn av såväl Sverige som Europa.

Hamneda, där gästgiveriet som denna skrift handlar om, ligger i Ljungby kommun i den västra delen av Kronobergs län. Under många hundra år var detta gränsområde mot fiendelandet Danmark, ett faktum som starkt präglade bygden. Genom landskapet slingrar sig ån Lagan och utmed denna sträcker sig en av Sveriges äldsta och viktigaste vägar, Lagastigen, som fram till järnvägens intåg var förbindelselänken mellan Stockholm och Europa. Så småningom fick den namnet Riksettan. Idag känner vi vägen vid namnet E4:an.

Det är en spännande historia som rullas upp, både för Sveriges och för Hamnedas del. När vi idag reser kan vi ägna en tanke åt hur det kändes i kroppen efter en dags skumpande i vagn på vad vi idag skulle betrakta som ej farbara vägar. Den tyske författaren och journalisten Mattias Claudius yttrade i slutet av 1700-talet att *"Den som gör en resa har något att berätta"*. Det är en sanning som gäller såväl då som nu.

Hamneda gästgivaregård blev statligt skyddad som byggnadsminne 1995. Boken ger en inblick i byggnadens historia och är författad av Mona Klüft Carlsson, arkivforskare och kulturhistorisk skribent.

Kristina Alsér
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Hamneda i Sunnerbo härad

Hamneda ligger i västra delen av Kronobergs län i Ljungby kommun. Vi kan också säga att Hamneda ligger i Sunnerbo härad, en del av det gamla folklandet Finnveden. Ett härad var, lite förenklat uttryckt, det område som hade en gemensam domstol. Genom landskapet, i nord-sydlig riktning, slingrar sig ån Lagan och det var här intill vattenleden som de allra första bosättningarna etablerades för ungefär 1500 år sedan. Dalgångens bördiga jord med goda odlingsmöjligheter i kombination med Lagaån, som säkrade kommunikationerna med omvärlden, gjorde att området var en bra plats att bo och leva på. Spåren efter dessa tidiga nybyggare syns oerhört väl i landskapet. Lagadalen är ett av vårt lands mest fornlämningsrika. Av det femtiotal höggravfält från yngre järnålder som finns i området längs Lagan, hittar vi tre runt om Hamneda.

Utmed ån utvecklades snart en kommunikationsled. Redan under tidig medeltid var den en av Sveriges viktigaste vägar. Lagastigen, sträcker sig upp till den bygd som kom att bli Sveriges centralbygd, Mälardalen. Genom årens lopp har själva sträckningen på vägen ändrats flera gånger. Så har även dess namn. Idag kallar vi vägen för E 4:an.

Fram till mitten av 1600-talet var Skåne och Halland danskt land. Sunnerbo härad var därmed gränsbygd mot främmande rike. Det var en realitet som i hög grad påverkade bygden. Såväl danska som svenska krigshärar härjade i området. Gårdar brändes och byar skövlades. Soldaterna tog för sig vad de ansåg sig behöva av såväl mat till sig själva som foder till sina hästar. Gränstrakterna var under hundratals år en hårt ansatt och osäker plats att leva på. Även långt efter det Skåne blivit svenskt sågs soldater och regementen längs vägen. Lagastigen var marschvägen ner till Danmark och Europa.

Även om Hamneda inte förrän långt in i modern tid kan sägas ha tillhört de mer trygga och lugna platserna i Sverige, måste fördelarna ha övervägt nackdelarna. Alltsedan yngre

järnålder har människor kontinuerligt valt att bosätta sig just här.

Hamneda med omgivning utgör idag ett så kallat riksintresse. Ett riksintresse är ett område som anses ha särskilda värden. Det kan vara ett orört naturområde eller en kulturhistorisk intressant miljö. I Sverige finns drygt 1700 områden som utpekats som riksintressen. Det är miljöer som är av nationell betydelse och som tillsammans representerar vårt lands historia från stenålder till nutid. Motiveringen till Hamneda som riksintresse lyder; *”Centralbygd vid viktigt kommunikationsstråk som ger en uppfattning om kyrkans, gästgivargårdens och stationens betydelse för samhällsutvecklingen.”*

Denna skrift berättar om gästgivargården. Om dess betydelse såväl för Hamneda som för Sverige. År 1995 förklarades Hamneda Gästgivaregård som byggnadsminne.

Utmed gamla riksettan ligger Kånna
högar - ett av de mest kända av det
femtiootal gravfält från yngre järnålder
som finns i området längs Lagan.

En centralbygd blir till

Läget utmed den viktiga farleden Lagan och den parallellt med ån löpande vägen, skapade förutsättningarna för att Hamneda skulle bli en centralbygd. Under medeltiden låg byn Hamneda med fem gårdar på den västra sidan om Lagan. Öster om ån låg de sju gårdarna i byn Elinge. Tillsammans kom de att bilda gemensam socken. Ordet socken kommer från fornsvenskans ”sokn” i betydelsen ”folk som söker sig till samma kyrka”.

I Hamneda byggs under 1100-talet en kyrka av sten. Tro-
ligtvis hade det på samma plats redan tidigare funnits en
träkyrka, men några säkra bevis för det har vi inte. Stenkyrkan
placerades på en kulle nära Lagastigen. På det viset kunde den
ses från hela byn. Även ur försvarssynpunkt var läget strate-
giskt. Hamneda låg i gränstrakterna mot Danmark och drab-
bades ofta av attacker från krigshärlar som drog förbi. Kyrkan
uppfördes med ett starkt och kraftigt östtorn mellan långhu-
set och koret. Detta sätt att bygga förknippas ofta med den
tidigmedeltida kungamakten. Hamneda kan därför vid denna
tid sägas ha varit den svenska kungamaktens utpost i sydväst.
Östtornet var inte ett klocktorn utan istället en byggnad dit
byborna kunde söka skydd vid fiendens anfall. Berättelser
talar om hur danskarna belägrat kyrkan och om att den stora
plåtförstärkta träporten bar tydliga spår av slag och svärdhugg.

I byn placerades också häradets tingsplats. Vi vet med
säkerhet att Hamneda var utsedd som sådan år 1377. Då
skrivs ett brev med utfärdandeort på ”tinge j Hamnathe”.
Sannolikt har byn även långt tidigare fungerat som den plats
där man skipade rättvisa, kanske redan under tidig järnålder.
I det medeltida Sverige dömdes brotten olika beroende på var
de begicks. Varje landskap hade sina egna lagar. Allt eftersom

riket Sverige blev tydligare, växte behovet efter en enhetlig
lag som gällde inom hela landets gränser. På 1350-talet kom
Magnus Erikssons landslag. I denna utdömdes dödsstraff
för bland annat mord och dråp, men även för förräderi, kyr-
kostöld och majestätsbrott. På den ort som tingsplatsen låg,
behövdes följaktligen även en avrättningsplats, en så kallad
”rätteplat”, men också någon typ av fångkista där man kunde
förvara fången i väntan på rättegång.

Uppe på en hög kulle vid den södra infarten till byn låg
galgbacken. Placeringen gjorde att den syntes mycket väl
för alla som passerade förbi på vägen. Där syns fyra stolphål
placerade i en fyrkant. Enligt traditionen ska de vara resterna
efter en galge. Knappt en kilometer därifrån, strax norr om
gästgivaregården, upptäcktes våren 2011 något som visade
sig vara två gravar med totalt åtta begravda personer. En
arkeologisk undersökning gjordes på platsen. Med största
sannolikhet var de döda avrättade på den gamla tingsplatsen.

Strax norr om gästgivargården utfördes våren 2011 en arkeologisk undersökning. Åtta personer som sannolikt är avrättade på den gamla tingsplatsen låg begravda här. Foto: Kulturparken Småland AB.

Som en del i Magnus Erikssons landslag ingick, bland mycket annat, de stadgar som beslutats i Skänninge år 1335. Där hade första steget tagits till att bygga ett nät av gästgiverier runt om i landet. Tavernor eller krogar skulle finnas utmed de allmänna vägarna, såväl på landsbygden som i städerna. Redan femtio år tidigare hade Magnus Erikssons farfar, Magnus Birgersson eller Magnus Ladulås som han skulle komma att kallas, i Alsnö stadgar påbjudit att någon i varje by skulle ansvara för att resande kunde få köpa de förnödenheter de kunde tänkas behöva. Detta förtydligades nu.

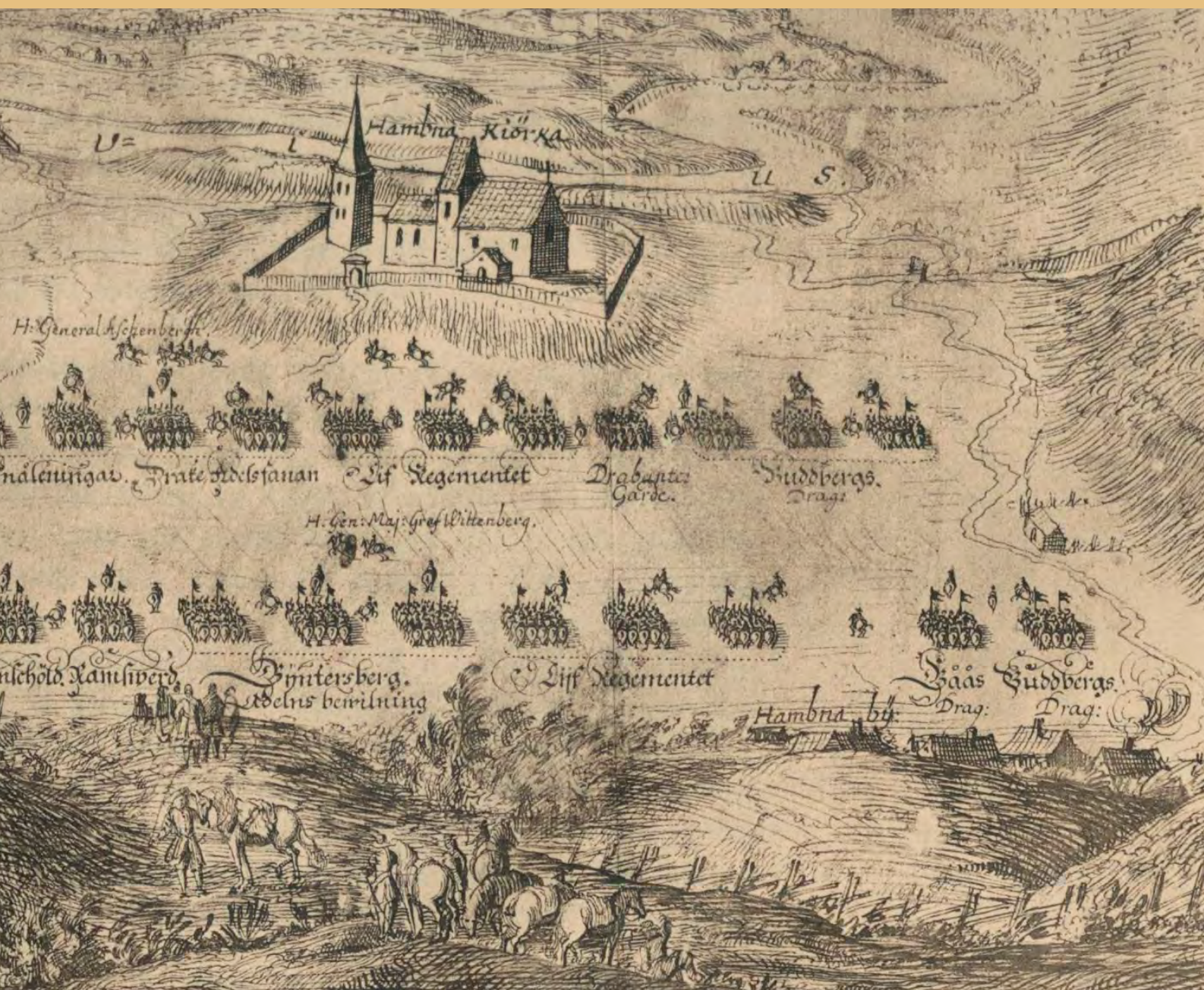
Sedan gammalt var det god sed och en hederssak att låta resenärer få tak över huvudet och en bit mat i magen, men de våldgästningar som till och från förekom var ett stort problem för befolkningen. Såväl i Alsnö som i Skänninge stadgor förbjöds dessa. Samtidigt påpekades böndernas skyldighet att hjälpa resande. Dessutom skulle kungen och de som red i hans tjänst, ha fri gästning och om så behövdes, även fri skjutsning. Det var en tung och svår börda för folket, speciellt för de som bodde utmed vägar som ledde in i gränstrakterna mot Danmark.

I mitten av 1400-talet utvecklades Magnus Erikssons landslag genom Kristoffers landslag. I denna anges att de tavernor som uppförs utmed vägarna skulle ligga med 2 till 2½ mils avstånd. Förmodligen ansågs det vara en lagom lång sträcka att ta sig innan mat och hästombyte behövdes. Häradshövdingen och häradsrätten fick ansvaret att se till att dessa tidiga gästgiverier förverkligades.

Vi vet inte med säkerhet hur länge det funnit taverna

eller gästgiveri i Hamneda. Sakerligen hade de olika stadgorna och lagarna genom århundradena mer karaktär av vision än av strängt påbud. Men, med tanke på läget utmed Lagastigen och att platsen var tingsplats, kan vi nog ändå föreställa oss att det relativt tidigt bör ha funnits behov av möjlighet till övernattning, hästbyte och matutskänkning i Hamneda.

Genom kyrkan och tingsplatsen hade Hamneda blivit ett centrum för såväl religiösa som administrativa ärenden. I anslutning till kyrkan behandlades socknens gemensamma angelägenheter. Tingsplatsen var den centrala maktens väg ut i bygderna. Här proklamerades de kungliga förordningarna, här förhandlades skatter och här rannsakades och straffades de som inte följde gällande lagar. Hit färdades människor för att ta del av nyheter på både lokal och central nivå.

Bilden visar den gamla medeltida kyrkan med sitt östtorn samt till höger avrättningsplatsen. Ögonblicksbilden är tecknad av militären och krigsrådet Erik Dahlberg och illustrerar hur 12 000 svenska soldater år 1676 samlats i Hamneda för att mönstras av Karl XI. En dryg månad senare är de med i slaget vid Lund. Utsnitt ur Erik Dahlbergs Bataliplaner, Hamneda 1676.

Taverner och gesthus

Att resa var fortfarande under 1500-talet ett äventyr. De större landsvägarna var knappt mer än ridstigar. Vintertid var det betydligt lättare att ta sig fram. Då användes slädar och tack vare kyla, frost och snö kunde andra alternativa vägar användas. Dessa vintervägar kunde gå över mossar och myrar, längs med åar och över sjöar. För att hitta rätt över öppna slätter och för att inte hamna på svag is, markerades sträckningarna med en- och granruskor. Att flytta på dessa var förenat med stränga straff.

År 1561 utfärdades av Erik XIV en förordning om "taverner och gesthus" som skulle iordningställas vid de allmänna landsvägarna. Så kallade "tavernepenningar" skulle betala skjuts-hästar, mat och logi för de av kronans män som reste runt i landet. Pengarna skulle betalas av allmogen som en extra skatt. I gengäld skulle alla krav på fri skjuts och transporter för kronan upphöra. De blivande gästgivarna hade att ordna "bekväma husrum, gott öl och mat" samt hästar till resenärerna. För besväret skulle de kunna ta ordentligt betalt enligt en av kungen fastställd taxa. Vad beträffar kungen, fogdarna och tjänstemännen hade de dock fortfarande rätt till fri skjuts. Skattelättnader utlovades till de som åtog sig att bli gästgivare.

Kungamaktens dilemma låg i att å ena sidan se till att det utmed vägarna fanns ett väl uppbyggt gästgiveri- och skjutsväsende som gjorde resande i landet möjligt, och å andra sidan få bönderna att acceptera att de som reste i kronans ärende skulle ha rätt till fri skjutsning och underhåll. Särskilda pass utfärdades för de som reste i kronans tjänst. Från predikstolar och på tingsplatser fördes budskapet ut om att endast de som kunde uppvisa giltiga pass hade rätt att få fria hästar.

Att nätverket med gästgiverier var viktigt visar inte minst alla de olika förordningar som under sista delen av 1500-talet

avlöser varandra. Så kommer exempelvis i slutet av århundradet en skrivelse om hur mycket olika tjänster ska kosta på gästgiverierna. För en måltid med mat och öl skulle resenären betala 2 öre. Hästlega, det vill säga skjutsning, skulle enligt samma taxa kosta 1½ öre per mil. Den som bara ville ha en sängplats över natten betalade ½ öre. Ersättningen per mil höjdes allteftersom till 3 öre. Gästgiverierna i Småland fick rätt att ta mer betalt såväl för maten som för skjutsning. Motiveringen till detta var att de "sitta i en stor stråkväg, där dagligen mycket folk av och an reser".

Från sekelskiftet 1600 uppmanas de resande att vända sig till gästgivaren för att få sina behov av mat och hästar tillfredsställda, inte som tidigare till prästen. Av gammal hävd hade prästernas hem stått öppna för de som färdades förbi. Kyrkorna, och även prästgårdarna, låg ofta utmed vägarna. Flera av de reseskildringar som finns bevarade berättar om just prästgårdarnas gästfrihet. Till de av kyrkans män som bodde utmed mycket trafikerade vägar gav Gustav Vasa förläningar eller ibland gåvor som ersättning. Flera av dessa präster blev därför ordentligt förmögna. Professor Lars-Olof Larsson konstaterar, efter att ha studerat 1571 års förmögenhetstaxering, att kyrkoherden Johannes Petri på Ulfsbäcks prästgård i

Markaryd var en av sin tids rikaste män i hela Småland.

I Kronobergs län fanns det utefter Lagastigen ursprungligen fem gästgiverier; i Markaryd, Kylhult (nuvarande Strömsnäsbruk), Hamneda, Berga och i Dörarp. Gästgiveriet i Kylhult flyttades till Traryd och i början på det nya seklet blir gästgivaren Anders i Berga socken, norr om Ljungby, fråntagen sitt uppdrag. Gästgiverisysslan övergår istället till bonden Erik i Ljungby. En händelse som kanske inte verkar ha någon större betydelse, men som för Hamnedas del kommer att påverka den framtida utvecklingen mycket.

Sverige, och framför allt de bygder som låg utmed huvudstråken till och från riket, präglas under 1600-talets första hälft av det 30-åriga kriget som rullar på nere i Centraleuropa.

Kartan visar Hamneda år 1685. Utsnitt av Assar Rohmans häradskarta från 1685.

Svenska krigshärar marscherar ner till slagfälten i Pommern, Sachsen och Mähren. Tjänstemän reser i delegationer fram och tillbaka. Kungens fogdar har bråda dagar med att registrera folkets skattskyldighet, mer pengar behövs till den av kriget sinande statskassan. Alla behöver de mat, en säng för natten, foder för sina hästar eller byte av hästar. Alla har de rätt att kräva detta utan att betala.

Gästgiverskan Karin Larsdotter, eller som hon kallas i skattelängderna ”enkian i Hampneda”, blir befriad från skatt 1678 eftersom *”krigsfolket har recvirerat all dess åhrs gröda”*. Det var ett finskt regemente som ett par år tidigare, på sin väg ner till Skåne, hade stannat hos Karin i Hamneda, tagit vad de ansåg att de och deras hästar behövde och sedan rest vidare.

Läget är känsligt. Risken för uppror mot den förordning som ger kronans män rätt till gratis förplägnad, är stor. Så när någon tas på bar gärning med att lura till sig det som enbart kronan har rätt till, är domstolen snabb med att statuera exempel. Domboken för Sunnerbo härad berättar 1635 om ett par förrymda soldater, Måns Jonsson och Olof Hemmingsson som från trakterna söder om Urshult, via Växjö och Ljungby, tar sig ända ner till Markaryd innan de tas till fånga. Hela vägen från Växjö har de genom falska pass utgett sig vara soldater på väg ner till kriget i Tyskland, resande under den svenska fanan. Häradsrätten har inget medlidande. Det är inte fråga om strafflindring. Båda sänds de utan pardon till galgen.

Salen på bottenvåningen användes som krog. Vägg i vägg med den fanns två av gästrummen. (Rum I:2, I:3 samt I:4)

1649 års gästgiveriförordning

Gustav II Adolf hade dött i dimmorna vid Lützen år 1632. I Europa fortsatte kriget ytterligare sexton år. Sveriges delaktighet likaså. När kungen dog var hans enda barn, dottern Kristina, bara sex år gammal. En förmyndarregering, under ledning av Axel Oxenstierna, styrde landet fram till dess den nya drottningen fyllt 18 år. Fyra år senare, 1648, sluts den Westfaliska freden och det 30-åriga kriget är äntligen över. Nu skulle inga mer soldater och krigstrupper färdas på Sveriges vägar!

Året efter den stora freden utfärdar drottning Kristina den ”Krogare- och Gästgifware Ordningh” som kommer att bilda norm för framtiden. Ett fast nät av gästgiverier etableras utmed landsvägarna i hela landet. I Småland fanns sedan åtminstone 1590-talet gästgiverier och skjutsstationer med jämna mellanrum, men i många delar av Sverige sker inte detta förrän nu.

Förmyndarregeringen hade under sin tid gjort två försök att strukturera upp resandet och gästgiveriverksamheten. Det ena påbudet riktar sig till borgmästare och rådet i städerna som ska se till att det inrättas ”tafwerner, Gästgifware och Fohrmän” i städerna. Det andra påbudet gällde ”på the störste Stråkvägar i Riket” och kom 1636. Här ges gästgivarerna sex års frihet från ordinarie och extra ordinarie skatter.

Sedan Gustav Vasas tid fördes räkenskaper över vilka gårdar som skulle betala skatt. Kungens fogdar reste runt i sina områden och inventerade. De antecknade vem som ägde gården, vem som bodde och brukade den, hur stor skatt var och en skulle betala och på vilket vis skatten skulle betalas. Dessa längder kallas för jordeböcker och utgör en av våra tidigaste historiska källor. I jordeboken för Sunnerbo härad år 1640 hittar vi mannen Jöns Andersson i Hamneda by.

Efter hans namn finns en notering som säger att han har beviljats skattefrihet för perioden 1637 till 1643 eftersom han driver gästgiveri.

Gästgivare Jöns Andersson finns också omtalad i dom-boken år 1636. Två ryttare, Per Nilsson och Jon Persson, hade en dag kommit till krogen. Utan att fråga hade de tagit hö i ladan och gett till sina hästar. Jöns, som sett det hela, blev irriterad. Visst hade de, som ridande i kronans tjänst, rätt till gratis foder till sina djur. Men de kunde ha frågat först! Ryt-tarna hade sedan gått in i gästgiveriet och beställt mat och dricka, vilket de fått. Efter brännvinsdrickandet började de bråka. Först med varandra och sedan med sin värd. Till slut var såväl gästgivaren, hans hustru, deras två söner, grannen, övriga gäster på gården samt ytterligare ett par män som ridit förbi, involverade i slagsmålet. Dragna värjor, knivar, hässjestöror och knytnävar användes som vapen och till försvar. Blessyrer av olika slag samt två avskurna fingrar blev slutresultatet. Bråkmakarna dömdes till böter.

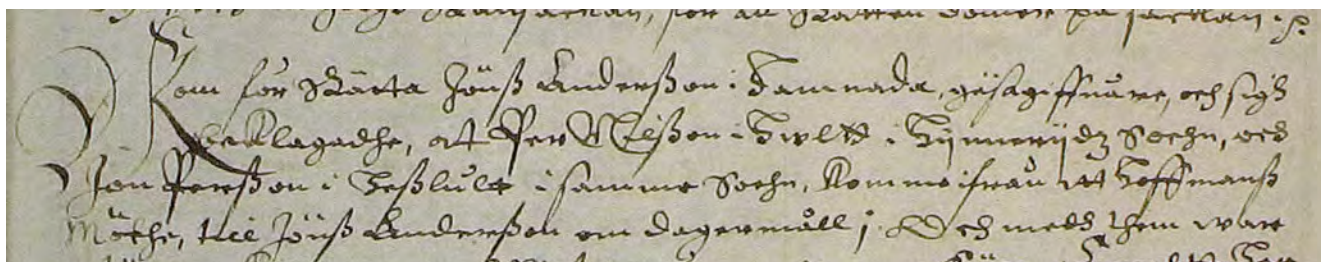
Den stora nyheten i 1649 års förordning är att det mycket tydligt markeras att all gästgiveri- och skjutsningsskyldighet nu ska gå via gästgivarerna. Dessa får också rätt att kräva betalning för alla sina tjänster. All friskjutsning av kronans folk

upphör i fredstid. I stadgan, som är tjugonio paragrafer lång, ges ingående beskrivningar på vilka skyldigheter såväl gästgivare som gäst har. Gästgivargården skulle vara byggd med tre våningar; en våning för de adliga, en för "annat hederligt folk" och en tredje våning för "gement sällskap". Ett stall rymmande 24 hästar skulle finnas tillgängligt. Diverse utrustning, som ridsadlar, kärror, slädar och vagnar, ingick i den utrustning som varje gästgivaregård förväntades ha.

De bönder som bodde inom ett visst avstånd från gästgivaregården hade, liksom tidigare, skyldighet att hjälpa till vid skjutsningen. Men nu fick de rätt till viss ersättning för sitt arbete. Enligt förordningen skulle varje mil betalas med sex öre silvermynt. Förutom gästgivarens egna hästar användes så kallade hållhästar och reservhästar. Hållhästarna kom från de bönder som bodde längst bort från tavernan. Enligt en speciell turordning skulle de inställa sig med sina hästar vid gästgivaregården och tjäna som en förstärkning till gästgivarens

egna hästar. De gårdar som låg mer i närheten skulle ha hästar i reserv. De behövde inte finnas på plats utan enbart hållas i beredskap. Då en resenär behövde skjutsning användes i första hand hästar ur gästgivarens stall, och först därefter togs hållhästarna. Med tiden förändrades denna ordning till att bli den omvända. Från början kunde det bli så att en bonde som med sin häst tagit sig flera mil till gästgiveriet ibland fick vända tillbaka hem utan förtjänst. Hade ingen resenär behövt hans tjänster inom ett dygn hade han gjort sitt åliggande förgäves. Utförde han ingen skjutsning fick han heller inget betalt. Efter protester från bönderna kom systemet så småningom att förändras och hållhästarna användes istället i första hand.

Regleringen av turordning för håll- och reservhästar skötes genom en skjutsklubba eller skjutskavel som skickades runt inom skjutslaget. Den som nåtts av skjutskaveln visste att det var hans tur att finnas till hands med sin häst. På gästgivaregården fanns en så kallad hållkarl.

"Kom för rätta Jöns Andersson i Hamneda, gästgiffware, och sigh beklagadhe, at Per Nilsson i Hullt i Hijnnerdyz sochn, och...". Domboken berättar om slagsmålet på gästgiveriet 1636. Texten är hämtad från domboken för Sunnerbo härad 1636.

År 1664 kompletteras reglerna med en bestämmelse om att det på varje gästgiveri skall finnas en skjutstavla, vilken ger upplysningar om avstånd och skjutskostnad till närmaste liggande gästgiverier. För att skydda den kvarvarande tavlan i Hamneda har man tagit in den i salen, ursprungligen hängde den på ytterväggen.

Denne hade att hålla reda på resenärerna och skjutsningarna, vid behov skicka bud efter reservhästar och överhuvudtaget se till att arbetet löpte och att de resande inte behövde vänta alltför länge. Många gånger var det gästgivaren som även var hållkarl.

Det fanns dock några skjutsningar som fortfarande hade rätt till fria tjänster. Det gällde kungs-, krono- och fångskjutsen. Kronoskjutsen var den viktigaste, framförallt i tider av krig eller när landet hotades av krig. Dessa undantag gällde fram till år 1734.

Drottning Kristina gav också i sin förordning bönderna skyldighet att sköta och röja vägarna. Denna skyldighet hade funnits under många hundra år. Redan i Magnus Erikssons landslag från mitten av 1300-talet finns det nedtecknat att ”alla äga broar bygga och vägar röja, såväl den som äger mindre i by som den mera äger...”. Med den växande stormakten Sverige behövde de olika landsändarna bindas samman. Vägarna hade inte blivit mycket bättre än de var i början på 1500-talet. Fortfarande var det bara på vintern som tyngre transporter kunde sändas iväg. De flesta vägarna gick bara att rida eller gå på. Nu påbörjades projektet att dels röja och förbättra befintliga vägar och dels bygga nya. De vägar som betecknades som ”landsvägar” blev möjliga att köra året runt med häst och vagn. I Sunnerbo härad gällde det Lagastigen

samt vägen från Ljungby till Halmstad. Vägarna skulle från och med nu noggrant mätas upp och milstolpar eller milstenar skulle placeras ut. Mätningen tog sin början med utgångspunkt från länets residensstad och därefter placerades stolparna eller stenarna ut på vägens högra sida vid varje mil. Den gamla milen var något längre än dagens och mätte 10 689 meter.

Att driva gästgiveri visade sig vara en bra affärsidé. Gästgivaren blev ofta en rik och välbärgad person i det övre skiktet av bondeklassen. I många fall kom han att räknas som en ståndsperson i samhället. Flera faktorer bidrog till detta, som exempelvis vissa skattelättnader samt utskänkningstillstånd och ensamrätt inom två mils radie att sälja öl, vin och brännvin. Drottningen hade också i sin förordning satt gästgivaren uti ”Vår Konungzlige hägn, fridh och förswar”. Att verksamheten var en välbetald näring bevisas också genom att borgare från städerna ibland slog sig ner på landsbygden för att sköta ett gästgiveri. Så drevs exempelvis Hamneda Krog under Karl XII:s tid av borgaren och handelsmannen från Växjö, Pehr Månsson och hans hustru. De skötte affärerna i drygt 25 år, men var hela tiden skrivna i länets residensstad.

Posten och pressen

Postverket i Sverige grundades 1636. Då hade det redan i femton års tid funnits en, av kronan inrättad, postföring från Stockholm över Markaryd och Helsingör till Hamburg. Ett nät av postbönder, postdrängar och postmästare byggdes upp. Försändelserna fördes mellan de kontrakterade bönderna först till fots och senare via ryttare. Systemet låg helt utanför de skjutsningar som bönder runt om gästgiverierna hade. På poststationerna tog postmästaren hand om breven. I Stockholm låg posthuset.

Det skulle finnas en bonde, postiljon, på varannan eller var tredje mil. Han skulle, oavsett väder eller vind, så fort han hörde posthornet tuta genast ge sig iväg med posten och överlämna den till näste postbonde på sträckan. Skötte han inte sin uppgift var straffen dryga. Uppgiften var inte helt ofarlig och han var tvungen att ha med sig en vässad stav för att kunna försvara sig mot både rövare och vilddjur. Som tack för hjälpen fick postbonden vissa skattelättnader och möjlighet att hålla två drängar för postbärandet.

Posten gick en gång i veckan. Alla linjerna utgick från Stockholm. Den södra linjen, som 1643 avgick på lördagar, tog vägen över Jönköping via Markaryd till de svenska postkontoren i Helsingör och Hamburg. På 1640- och 1650-talen tog det mellan tolv och fjorton dagar för nyheter att ta sig denna sträcka. Markaryd var Sveriges gränsstation mot Danmark. Gästgivaren på orten, Brodde Jakobsson, var även länsman och postmästare. Han hade full kontroll på både vilka människor och vilken post som passerade statsgränsen. När Halland i och med freden i Brömsebro 1645 blev svenskt flyttades gränspoststationen till Halmstad.

År 1718 beslöt Karl XII att postväsendet och gästgiveriverksamheten skulle slås samman. Förslaget väckte protester

från två håll. Postmästarna ville inte bli gästgivare och gästgivarna ville inte bli postmästare. Några månader senare blev kungen skjuten i Fredrikshald och beslutet drogs tillbaka. Samtidigt avskrevs även beslutet om att vagnar som möttes på vägen skulle hålla till höger. Kanske kan man säga att tiden ännu inte var riktigt mogen för högertrafikens införande.

Under 1600-talets tidiga år hade ett nätverk av informanter börjat breda ut sig över Europa. Kungar och regeringar ville veta vad som pågick i länderna runt omkring och lejde därför personer som kunde vidarebefordra information till dem. Handskrivna nyhetsbrev började spridas runt om i Europa. På 1620-talet var läget mellan Sverige och Danmark spänt. Sverige behövde hålla sig à jour med vad som hände i grannlandet och lejde därför en så kallad "resident" i Helsingör. Den unge Anders Svensson, född i Vadstena, fick uppdraget. Genom att läsa holländska och tyska nyhetsblad, komplettera dem med vad han själv hörde på Helsingörs gator och torg, fick han ihop sina rapporter om det som skedde och vilka rykten som florerade. Varje vecka skickade han sedan brev med post till Axel Oxenstierna och Gustav II Adolf i Stockholm. Fler resindenters anställdes i andra städer. Residenterna blev våra första fast stationerade diplomater. De var en

blandning mellan diplomater, spioner och nyhetsförmedlare.

År 1645 beslutades att en nyhetstidning skulle börjas ut. Tidningen fick namnet "Ordinarie Svenska Post-tidender", vilket senare blev "Post- och Inrikes Tidningar". Det sägs att det är världens äldsta, fortfarande utkommande tidning. Posttidningen gavs ut en gång i veckan och huvuddelen av nyheterna handlade om krig och om det som hände utomlands. Med åren utvecklades tidningens inriktning. Den bytte också namn ett par gånger. Prenumeranter kunde läsa om jordbävningar och orkaner, om mord och rån och om hur det gick i krig. 1680 var den största nyheten Karl XI:s giftermål med Ulrika Eleonora på Skottorps gård söder om Halmstad. Kungen och hans familj var senare huvudpersoner i tidningen. Läsarna fick ta del såväl om den nyanlagda staden Karlskrona som om vilka skepp som seglade vart och med vilken last.

De gästgiverier som låg utmed de stora landsvägarna befann sig mitt i händelsernas centrum. Även om inte postväsendet hade någon direkt inblandning i gästgiveriverksamheten, tillhörde postbönderna de som var ute på resande fot. Ofta stannade de till på gästgiveriet för en bit mat eller en stunds vila på väg hem. Med tidningarna förde de med sig nyheter från både Stockholm och den stora världen där ute. Utbyggnaden och förbättrandet av vägnätet hade också gjort resandet mer möjligt, åtminstone för de högre samhällsklasserna. På gästgiverierna möttes en brokig skara människor för en stunds vila, en bit mat eller för att byta hästar. Det var allt ifrån utländska statstjänstemän, handelsmän och kungens

Dörren in till postkontoret i Hamneda gästgivaregård förseddes med en liten lucka för in- och utlämning av brev.

utsända till postbönder och "vanligt" folk. Vid häradstingen, som ute på landsbygden hölls tre gånger om året, samlades mängder med människor. Förutom häradshövdingen och nämndemännen kom alla de som av någon anledning var stämda till tinget, de som skulle vittna i något mål, länsmän, fogdar och ett mycket stort antal nyfikna.

Hamneda gästgiveri låg vid en av landets största vägar. Det var ett av de gästgiverier där man rastade på resan mellan Stockholm och Europa. I byn fanns också Sunnerbo härads tingsplats. Hamneda fanns mitt i världen!

Å rätten tingstad

Hamneda var sedan åtminstone 1394 "rätten tingsplats" i Sunnerbo Härad, häradets ordinarie tingsplats. I ett pergamentsbrev från det året nämns "Hampna ting". I byn hölls alltså häradets ordinarie ting. På landsbygden fanns i varje härad en häradsrätt. Som ordförande och lagman för denna fungerade häradshövdingen. Till sin hjälp hade han tolv nämndemän samt en häradsskrivare. Häradsrätterna höll tre ting per år; vinter-, sommar- och höstting. Om det behövdes hölls även extrating. Så skedde vid grövre våldsbrott som mord och dråp. Oftast hölls då rättegången ute i bygden, nära brottsplatsen.

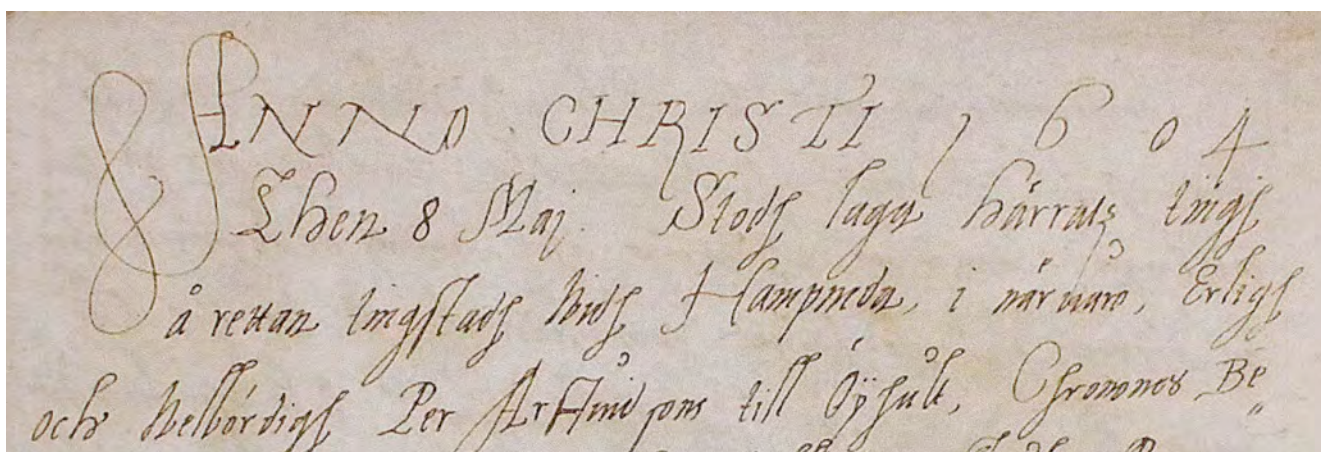
Häradstinget var ett av naven i landsbygdens samhälle. Kyrkan var det andra. Vid tinget, som ofta varade i flera dagar, behandlades inte bara lagbrott. Här lästes även de kungliga förordningarna upp liksom kungörelserna från landshövdingen i länet. Här skedde utskrivningen av soldater. Här diskuterades väg- och bro-byggen. Och framför allt, här samlades oerhört mycket människor från olika delar av häradet för att få till sig information och nyheter av allehanda slag.

De protokoll som fördes vid tingen finns i mycket stor utsträckning bevarade. Dessa domböcker bjuder på en fantastiskt fascinerande läsning. Vi får genom dem inblickar i hur människor tänkte och hur deras vardagliga liv såg ut. I många fall finns domböcker bevarade så långt tillbaka som från 1600-talets första år, eller åtminstone från mitten av århundradet.

På sommartinget 1689 beslutas att tingsplatsen ska flyttas från Hamneda. Försättningsvis ska Ljungby vara rätta tingsstad och från och med år 1693 kan vi se att tinget hålls där istället. Det är en lång rad händelser som lagt grunden till

detta beslut.

Som tidigare nämnts hade krögaren Anders vid Torget i Berga socken på grund av misskötsel blivit av med sitt gästgiveritillstånd i början av århundradet. Istället hade Berga gästgiveri flyttats till nuvarande Gamla Torg i Ljungby. Anledningen till att det blev Ljungby kan vi läsa i domboken år 1616. "... Och hafwer bonden Erick i Ljungby ett godt loford af vägfärande folk, och boor uthi en stoor by, så att när gesterna ähr monga, kan han dhem försörgia hoos sina grannar och i samma by, hwilka och ähr well förmögna." Erik i Ljungby har alltså ett gott vitsord av resande. Dessutom, vilket verkar vara nog så viktigt, har han många välbeställda grannar som kan hjälpa till om det behövs! I samma notis nämns också att avståndet till närmsta gästgiveri norrut ligger i Dörarp och dit är det 2 mil. Söderut, på 1 ½ mils avstånd ligger Hamneda. Detta betyder att det, år 1616, med största sannolikhet redan fanns ett gästgiveri i Hamneda by.

"Anno Christi 1604 Then 8 Maj. Stodh laga härradz tingh å rettan tingstadh widh Hamneda...". Fram till 1693 var Hamneda tingsplats för Sunnerbo härad. Tinget, såväl som galgbacken, flyttades därefter till Ljungby. Texten är hämtad ur domboken för Sunnerbo härad år 1604.

Åren går och verksamheten blomstrar på gästgiveriet i Ljungby. Från mitten av 1670-talet drivs rörelsen av krögerskan Märta Ljungberg. Hennes kompanjon och bror Abraham har stort inflytande i Ljungby och mycket goda kontakter med

landshövdingen. Kanske var det en av anledningarna till att landshövding Ulf sparre 1689 tar beslutet om att flytta tinget. I och med detta försvinner även galgbacken och spöpalen från Hamneda. Nytt centrum i Sunnerbo blir alltså Ljungby.

Ny gästgiveriförordning 1734

År 1734 kommer en ny gästgiveriförordning. Flera av de regler som redan tidigare angivits förtydligas. Så ska exempelvis en landsväg vara minst 10 alnar bred (knapp 6 meter) medan det räcker med 6 alnar för kyrk- och kvarnvägar (ungefär 3,5 meter).

Trafikregler ägnas en egen paragraf. Om resande möts ska var och en hålla till sin vänstra sida. Är vägen trång har alltid det större fordonet företräde framför det mindre. I branta backar ska ekipaget på väg nerför köra först och det på väg uppför hålla undan. Går det inte på något enda sätt att mötas ska den ena vagnen plockas sönder!

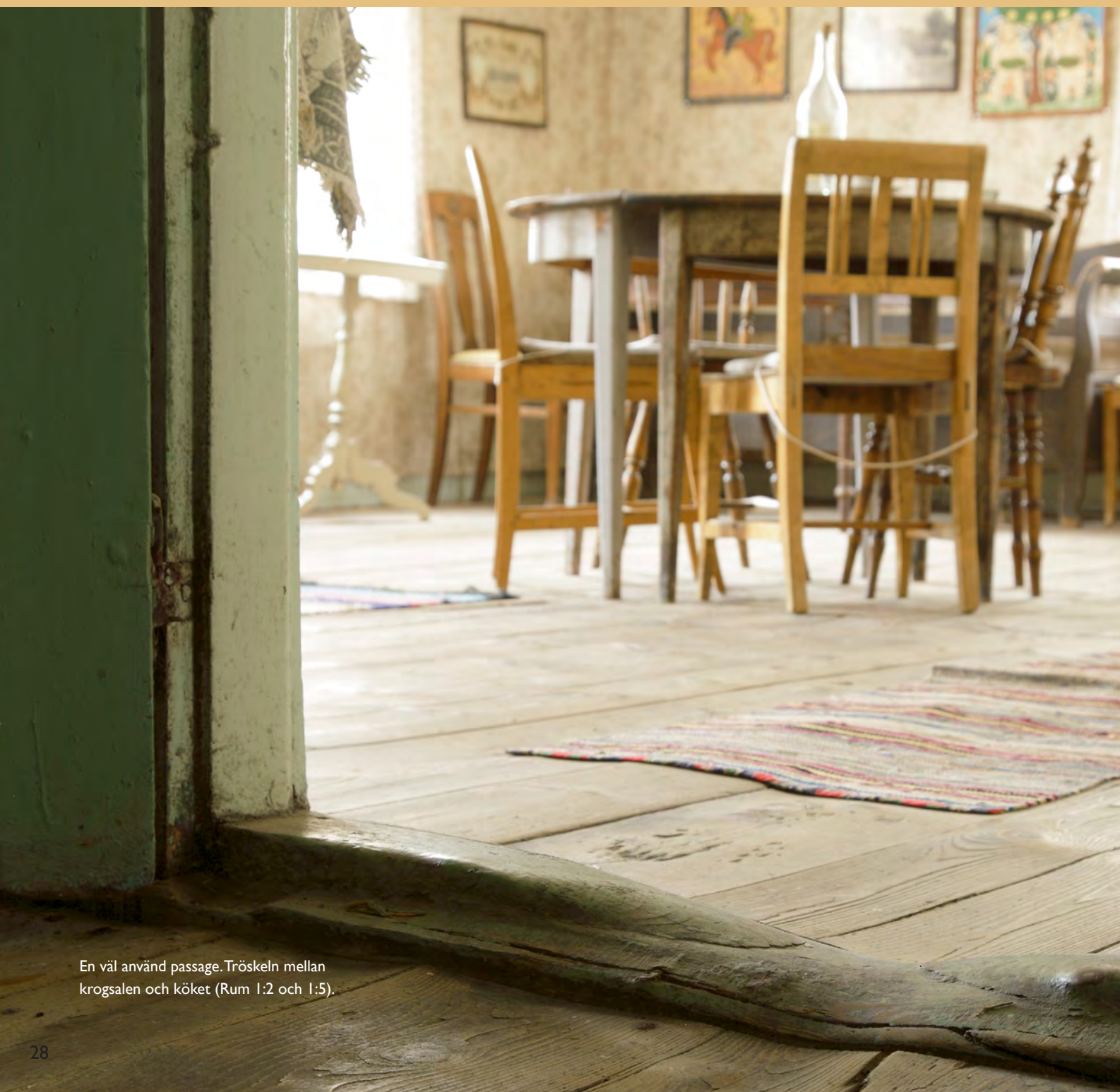
Kravet på milstolpar som avståndsmarkörer utmed vägarna kompletteras. Från och med nu ska även halvmilen och fjärdingsvägen, det vill säga en fjärdedels mil, visas med stolpar eller stenar. År 1774 byter man i Kronobergs län ut många av de gamla helmilstavlorna mot nya, gjorda i gjutjärn på Huseby Bruk. På tavlor finns förutom milangivelsen också ett par andra textrader; HBY 1774 som står för Huseby Bruk, AIR vilket är initialerna på länets dåvarande landshövding Adam Johan Raab samt statsöverhuvudet Gustav III:s

namnchiffer krönt av en krona. I förordningen bestäms också att det utmed de större vägarna ska finnas vägvisare som ska berätta åt vilket håll de större orterna ligger. I Kronobergs län kommer dessa tavlor med tiden att vara tillverkade i gjutjärn från Huseby bruk och finnas utanför alla gästgivaregårdar och i stora vägkorsningar.

Lagstiftaren påpekar också att både militära och andra statliga förrättningar bör ske vid gästgiverierna. I praktiken hade det länge fungerat på det viset. I samma by som gästgivargården fanns ofta tingsplatsen eller hade den redan flyttats dit. Även militären hade länge använt sig av möjligheten till mat och logi för befäl vid mönstringar och utskrivningar. Inte sällan fanns också kompaniernas trossbodar och samlingsplatser i närheten av ett gästgiveri.

Milstolpen utanför Hamneda gästgiveri är placerad på ett högt stenfundament. Den står på vägens högra sida, räknat från länets residensstad. I bakgrunden skimtar riksväg 1, Riksettan.

En väl använd passage. Tröskeln mellan krog salen och köket (Rum 1:2 och 1:5).

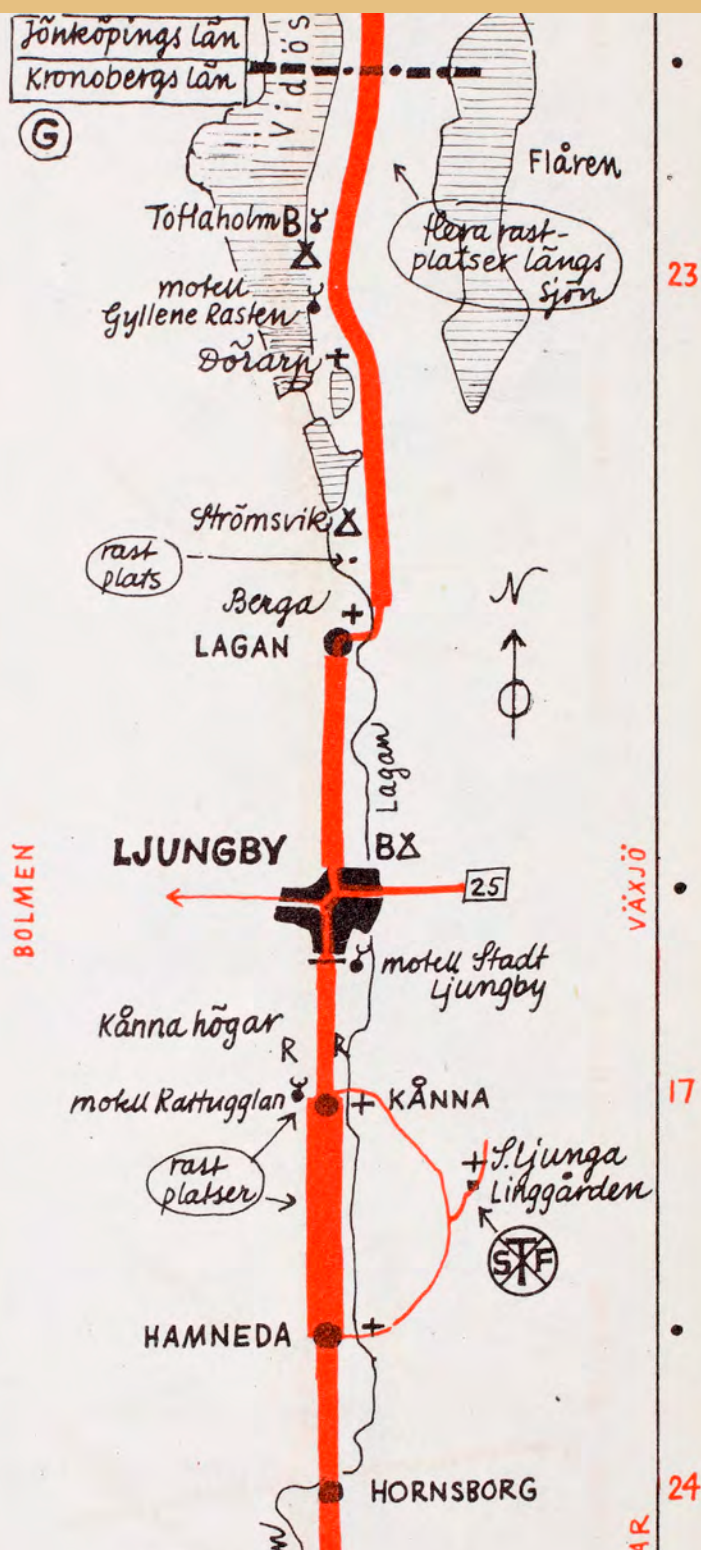
Vid midsommartid 1752 samlas Sunnerbo härads prästerskap på gästgiveriet i Hamneda. Det kan man läsa om i bevarade dokument från Växjö stifts högsta instans, Växjö domkapitel. Det nämns att gästgivaregården är "vanliga samleplatsen". Anledningen till samlingen denna gång var att "där utfärda en anbefalld tro- och huldhetsed till Kungl. Majt". Den kung som man lovade tro och lydnad var Adolf Fredrik, som i november året innan kröntes till ny kung i Sverige.

Resehandböcker

I mitten på 1700-talet kommer den första riktiga resehandboken ut i Sverige. Redan 1679 hade ett försök gjorts med skriften "Uthförliger Wägh-wijsare på alle förnehmste städer genom heela Tyskland, Franckrijck, Sverige och Danmark, Norwegen, Finland och Lifland". Som titeln antyder behandlade den ett relativt stort område. Den resande kunde här få reda på hur långt det var mellan olika orter och gästgivaregårdar. Någon karta fanns dock inte. Fram till mitten av 1700-talet var det nämligen av militära och säkerhetspolitiska skäl förbjudet att trycka kartor över landet. De kartor som gjorts av lantmätarna hade bara fått användas av statstjänstemän.

År 1743 ger lantmätaren George Biurman ut reseguiden *"Vägvisare, til och ifrån alla städer och namnkunniga orter, uti Svea- och Göta Riken, samt storförstendömet Finland"*. Med boken kom också den första riktiga kartan över Sverige avsedd för resenärer. Här kunde läsaren få uppgifter, inte bara om avstånden mellan olika orter och gästgiverier, utan också om färjor, skjutstaxor och även en del sevärdheter. Boken utkom i flera upplagor och fick stor spridning. Under 1800-talet tar utgivningen av resehandböcker fart och det kommer många olika varianter på temat.

Nästan exakt hundra år senare kommer prästen och historieskrivaren Gustav Henrik Mellins *"Väglledning för resande i Sverige"*. Boken har betydligt mer likhet med en modern reseguide än Biurmans vägvisare. Förutom att beskriva vägarna ger Mellin även tips på sevärdheter och berättar i korthet om de olika orternas historik. Om Hamneda skriver han; *"Hamneda. På en ö i Lagaån, midtför Hamneda kyrka, synas fornlemningar efter en borg, kallad Sannersborg. Askenäs säteri vid Hennasjön."*

Den första riktiga kartan avsedd för resenärer gavs ut 1743. Författare var George Biurman. Sedan dess har otaliga reseguider utkommit. Bilden är hämtad från boken "Svenska Vägboten", utgiven 1963 av Svenska Turistföreningen. Med jämna mellanrum finns den nya tidens gästgivaregårdar, motellen, markerade.

Krogen

En gästgivare var enligt lag och ordning skyldig att se till att det, för de resandes behov, fanns ”nödige sängkläder, linne, bordtyg och annat husgeråd, samt ljus och ved”. Vidare skulle det finnas ”mat, enkelt och dubbelt brännevin, öl och svagöl”. Om gästen inte nöjde sig med husmanskost skulle han kunna komma överens med gästgivaren om annan mat. På krogen skulle inte bara finnas tillgång till de vanligaste råvarorna utan även till ”lamb, höns, ägg och annat dylikt, som efter hvarje ords beskaffenhet och årsens tid åstadkommas kan”. I salen skulle en tydlig prislista upplysa vad mat och dricka kostade. Priserna bestämdes årligen av landshövdingen och gällde inom hela länet.

Den 4 november 1749 ställs de unga herrarna George och Eric Ulfsparre inför tinget. George är volontär vid volontärregementet i Karlskrona och Eric är korpral. Gästgivaren Sven Jönsson på Hamneda Gästgivaregård har stämt dem för att de knappt två veckor tidigare gått bärsärkagång i gästgivarestugan. Det hela hade börjat med att Georg och Eric kommit till gården, beställt in mat, öl och brännvin och låtit sig väl förnöja. Plötsligt hade Georg blivit fullkomligt rasande på Sven Jönssons svärfar, Mattis Enberg, som gått förbi deras bord. Han hade rest sig upp från sin stol, huggit tag i Mattis och kastat omkull honom på golvet. Därefter hade både Georg och Eric dragit sina värjor och gått lös på inredningen. De hade huggit sönder och fördärvat allt som stod i deras väg – tre stolar, en tebagare, en kanna, ett stop, en duk, ett skåp, en tenntallrik, en silvertumlare, bord och säten.

Häradsrätten kunde inte se några förmildrande omständigheter i händelsen. Georg och Eric dömdes bägge med dryga böter samt att gemensamt betala för den förstörda inredningen och för maten och drycken de fått in innan tumultet började. Dessutom fick Georg extra böter för att

oprovocerat gett sig på Mattis. Häradsrätten avslutar med att varna herrarna Ulfsparre från liknande dumheter i framtiden ”så vida the undwika willja ett swårare straff”. Domen talar mycket tydligt om att gästgivaren och hans husfolk, det vill säga de som bor hos honom, står under ”Kongl. Majt:s hagn och beskydd”.

Det var viktigt för kronan att gästgivarna kände sig trygga. Gästgiverierna var en oersättlig länk i den infrastruktur som Sverige försökte bygga upp. Allehanda folk passerade krogen. Några var kända, andra inte. På gästgiveriet tog man en bit mat, ett glas öl och brännvin. Men gästgiveriet var inte bara krog, det var också gästgivarens och hans familjs hem.

P G Vejde, välkänd lokalhistorisk forskare i länet och folkskolelärare, gjorde ett mycket gott försök att illustrera floran av människor som passerade förbi utmed Lagastigen. Citatet är hämtat ur den skrift han skrev om Askenäs säteri;

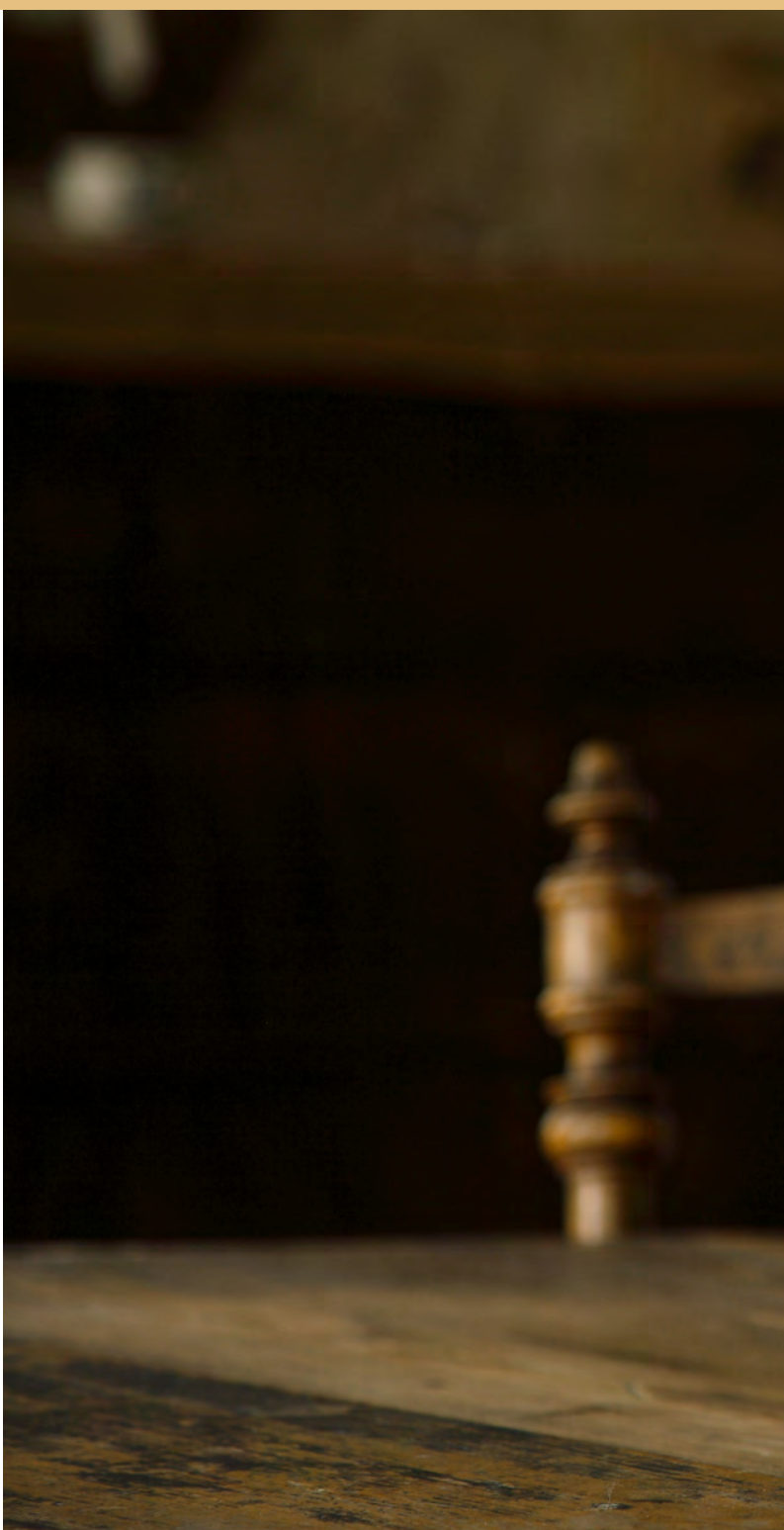
”Det är en månghövdad och brokig skara människor, som dragit fram på den gamla vägen under tidernas lopp. Utom väldiga transportkolonner och de talrika svenska och danska krigshärarna på upp och nedväg skymtar ett myller av alla slags

Köket och dess inredning var hjärtat i gästgiveriet. Här skulle såväl enkel husmanskost som finare maträtter kunna tillredas. Tallrikar, glas och bestick skulle finnas i nödvändig mängd. (Rum 1:5)

resande; bönder på väg till eller från köpstäderna i Skåne och Halland, kronans kurirer och postryttare, utländska affärsmän och sändebud, järn-, timmer- och kolkörare, jägare med skinnpackor på ryggen, hojtande oxfösare med långa kavalkader av kreatur, skolpiltar och studenter med stora matknyten i kärran, gesäller och vaganter, hederligt folk och suspekta individer. Här såg man ej sällan kungar och prinsessor i tunga karosser med sexspann. Mödosamt rullade hjulen genom den djupa sanden, och piskorna smällde över hästryggarna. Man fick se biskopar och frälsemän med väpnade följen, landshövdingar, fogdar och officerare stadda i kronans höga ärenden och ibland utländska furstar och sändebud”.

Enligt 1734 års förordning skulle det på gästgiveriet kunna serveras ”mat, enkelt och dubbelt brännevin, öl och svagöl”. Supandet var utbrett. Inte sällan orsakade spriten slagsmål och tumult. Ibland slutade det hela inför domaren och tinget.

1800-talet – Nya kommunikationer och bättre vägar

År 1800 står den drygt 8 mil långa Trollhätte kanal klar. Därmed är en väg etablerad mellan Vänern och Kattegatt som ska göra transporten av järn och timmer från Bergsslagen betydligt smidigare. År 1818 öppnar i Sverige den första ångbåtslinjen. Rutten är inte så lång, den går mellan Stockholm och Drottningholm. 1832 öppnas mastodontbygget Göta kanal för trafik. Kanalen som hade tagit mer än 20 år att få färdig och som involverat ungefär 60 000 indelta soldater. 1853 invigs för allmän trafik den första svenska elektriska telegraflinjen, Stockholm - Uppsala. Tre år senare invigs den allra första järnvägen i Sverige. Sträckan är Örebro – Ervalla – Nora.

Förbättringen av vägnätet fortsatte under 1800-talets första del. Vägarna blev bredare, jämnare och rakare. De gamla träbroarna på allmänna vägar ersattes med välvda broar av sten. Några få finns fortfarande kvar. De allra flesta av de valvbroar vi ser i länet idag är annars från senare delen av 1800-talet. Allt fler vägar blev efter hand möjliga att köra med häst och vagn och utmed dessa nu allt mer trafikerade stråk anlades nya gästgiverier. I början av 1700-talet kunde en resande räkna med att tillryggälägga någonstans mellan fem och tio mil på en dag. Hundra år senare var dagsetappen tio till tolv mil.

Valvbron över Lagan vid Hamneda gamla kyrka är en av de få bevarade från tidigt 1840-tal. Den byggdes av brobyggaren Nils Nilsson, även kallad Bro-Nisse, från samma socken.

Passtväng

Fram till 1860 rådde passtväng i Sverige, såväl för resor inom landet som utrikes. Redan i mitten av 1500-talet hade Gustav Vasa stadgat att köpmän på sina turer runt om i landet skulle ha någon form av pass eller vägbrev från sin hemstad att visa upp. Tidigt förbjöds också gästgivare och bönder att lämna ut skjutshästar till de resenärer som saknade pass. Under de följande århundradena kom sedan nya förordningar med jämna mellanrum. Inrikespassen hade flera orsaker. Som tidigare nämnts visade de vilka som reste i kronans tjänst och därmed hade fri skjutning. Passen var även till för att kontrollera handeln och motverka kringstrykande av "löst folk" på vägarna.

Gästgiverierna var ålagda att föra dagböcker. Resenärens namn, hemort och destination skrevs in och den resande skulle kunna verifiera uppgifterna med hjälp av sitt pass. Kunde

man inte visa upp en giltig handling riskerade man att åka fast för lösdriveri. När gästgiverierna under 1900-talet ersattes med hotell och värdshus av olika slag fortsatte kontrollerna genom hotelliggaren. Särskilt dokumenterades utländska gästers resor, varifrån de kom och vart de var på väg. De tidiga dagböcker som fördes på gästgiverierna tjänade en dubbel roll. I dessa hade nämligen också resenärerna möjlighet att skriva ner eventuella klagomål på skjutning, väntetider, gästgiverigården med mera. Böckerna skulle regelbundet lämnas in till kronofogden, vilken sedan kunde ålägga olika sanktioner på gästgivare och skjutshållare som inte skött sig ordentligt.

Passreglerna krävde att alla personer så snart de lämnade sin hemort skulle vara försedda med ett pass. Vanligtvis var kraven lägre för förmöget folk och ämbetsmän. Passet skulle inte bara tala om personens namn, födelseort och hemvist utan skulle även styrka resans ändamål. Det var landskansliet, nuvarande länsstyrelsen, som utfärdade identitetshandlingen. För stadsinnevånarna kunde magistraten, det vill säga stadens styrelse, ordna resehandlingen.

Under 1800-talet blev det allt fler människor som färdades på vägarna. Befolkningen växte lavinartat och allt fler

Enligt uppgift var det här rummet ett av gästgiveriets finaste (rum 1:8). Pappen på väggarna är ursprunglig. I rummet utanför drevs i slutet av 1800-talet handelsbod (rum 1:9).

behövde söka arbete utanför sin hemby. Många arbetsvandrade till de stora jordbruksområdena i slättbygderna, där det periodvis behövdes extra arbetskraft. Så reste exempelvis ett stort antal, företrädesvis unga, människor från Kronobergs län till Skåne för att vara behjälpliga på betesfälten eller vid de stora gårdarna. I flera fall fortsatte resan vidare till Danmark och Tyskland. De flesta av dessa hade, istället för pass, ett så kallat arbets- eller frejdbetyg som församlingsprästen hade skrivit.

Ytterligare en form av resehandling var den hantverksge-sällerna bar med sig på sina resor. Den kallades för vandringspass, senare gesällbok. Under läroperiod till ett hantverksyrke ingick en två år lång så kallad gesällvandring. Denna vandring, som från början var obligatorisk, var till för att adepten skulle se hur hantverket utövades på andra orter än där han själv gått i lära. Han skulle se alternativa metoder och få nya intryck för att kunna utveckla sitt yrke. Det var inte ovanligt att resorna gick såväl till Stockholm, Göteborg och Malmö som till Köpenhamn, Hamburg och Lübeck.

Avskaffandet av inrikespassen var en del i borttagandet av det gamla ståndssamhället och skråsystemet. Det var inte bara i Sverige som passtvånget upphörde i mitten på 1800-talet. Under perioden mellan 1860 och 1917 kunde man resa runt i större delen av Europa, undantaget Ryssland, utan identitetshandling. I och med första världskriget återinfördes passtvånget då man reste utanför Sveriges gränser.

Målningen på pappen har mörknat med åren. Den ursprungliga, ljusare färgen syns där det tidigare suttit vägghyllor och dörrfoder. (Rum 1:8)

Hamneda Gästgivaregård 1840

– en brandförsäkring berättar

Skräcken för att elden skulle komma lös fanns ständigt. Husen byggdes tätt både i staden och på landsbygden. Började det brinna i ett hus spred det sig snabbt till byggnaderna runt omkring. All uppvärmning, liksom matlagning, skedde med hjälp av vedeldning. Husen var byggda med lättantändligt material både till väggar, tak och inredning. För den som var vårdslös med eld väntade stränga straff.

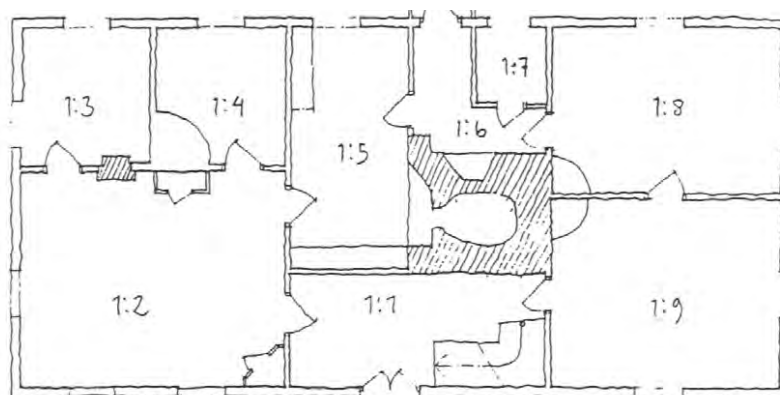
År 1782 grundades genom en kunglig förordning Allmänna Brandförsäkringsfonden. Bolaget hade till uppgift att försäkra offentliga byggnader, kyrkor, större gårdar samt stadsbebyggelse. 1828 delades företaget upp i Städernas Allmänna Brandstodsbolag som försäkrade stadsbebyggelse, och Allmänna Brandförsäkringsverket som försäkrade landsbygdens bebyggelse. Det sistnämnda företaget kompletterade de lokala brandstodsföreningarna, vilka försäkrade privat egendom på landsbygden.

Inför tecknandet av försäkring gjordes en syn av de byggnader som skulle ingå och risken för brand bedömdes. Hur många eldstäder fanns det i huset? Vilket material bestod yttertaket av? Bedrevs någon eldfarlig verksamhet i eller nära byggnaden? Hur långt var avståndet till brunnar? Vilka brandredskap fanns på gården? För att sedan få fram ett rättvist försäkringsbelopp beskrevs huset relativt ingående. Sammantaget ger brandsyneprotokollen oss en unik och fantastisk möjlighet att blicka tillbaka på byggnadernas historia.

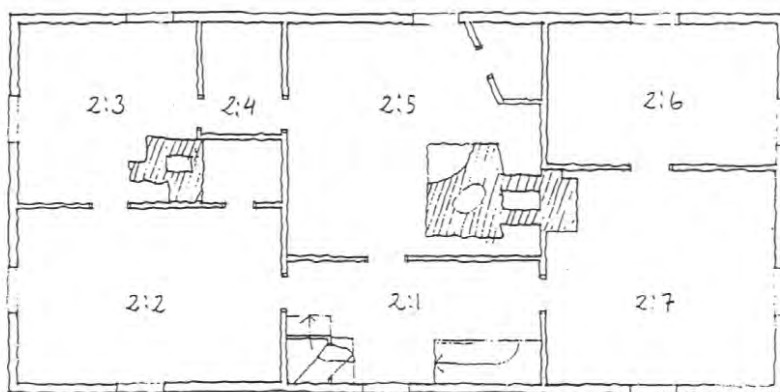
Den 7 februari 1840 inställer sig en lantmätare, två nämndemän, en snickarmästare och en murmästare på Hamneda Gästgivaregård för att besiktiga byggnaderna. Gårdens ägare, gästgivaren Petter Jonasson, vill teckna brandförsäkring

och då måste fastigheten först värderas.

Av protokollet framgår att gården bestod av inte mindre än elva byggnader. Två av dessa är bostadshus. Själva huvudbyggnaden uppges vara byggd 1833, vilket betyder att den vid synetillfället är sju år gammalt. Huset är 30 alnar långt, 15 brett och 10 alnar högt och byggt på en ½ aln hög, vitkalkad stenfot. Omvandlat till meter blir måtten ungefär 18 x 9 meter och höjden knappt 6 meter. Huset, som har två hela våningsplan, är brädfodrat och målat med rödfärg. Totalt finns 23 stycken fönster med blyinfattade fönsterglas. Huset har två murstockar med vitkalkade skorstenar. En stentrappa bestående av tre trappsteg leder upp till en parytterdörr. Bottenplan består av åtta rum. Förutom förstuga, kök och skafferier finns här fem rum som alla har papperstapet vilken målats med vattenfärg och försetts med bård. Fyra av rummen på bottenvåningen har kakelugn, två har mindre spisar och i köket finns en stor köksspis med bakugn. På andra våningen finns sex rum som delas upp i förstuga, sal, större ”klädcontoir” och tre kammare. Ett av rummen har en större kakelugn.

BOTTENVÅNING

OVANVÅNING

~ SKISS ÖVER ÅTGÄRDER ~

GÄSTGIVERIET I HAMNEDA

UPPMÄTNINGSRITNING

93.11.03

Arkitekt SAR
KATINKA SCHARTAU
Nedre Lunden, Kalvhaga
355 58 VÄRMO
Tel. 0470-77 03 04

Planritning, uppmätt av SAR Katinka Schartau 1993. Beteckningarna på de olika rummen återkommer vid bilderna i den här skriften. Rum 1:5 är gästgiveriets kök. Den vägg som skiljer det från rum 1:6 är troligtvis uppsatt runt sekelskiftet 1900.

Det rum på ovanvåningen som 1840 beskrivs som större "klädcontoir", och som i senare brandsyneprotokoll anges vara kök. (Rum 2:5)

Det mindre bostadshuset, som ligger på andra sidan vägen, kallas för ”drängstugubyggnad” och uppges vara byggt 1790. Det har endast en våning och är inte fullt så långt och brett som huvudbyggnaden. Huset är en rödmålad timmerbyggnad utan brädfordring. Det ligger i en slänt, vilket gör att den östra sidans stenfot är något högre än de övriga sidorna. Sju stycken blyinfattade fönster ger ljus åt de fyra rummen inne i huset. Den äldre byggnadsstilen, som detta hus är uppfört i, medför att det finns luckor till fönstren. Taket är täckt med torv, näver och bräder. I huset finns två murstockar och sammanlagt fyra spisar, murade av gråsten, samt en så kallad järnkakelugn.

Nästa byggnad som beskrivs är ett för gästgiveriverksamheten viktigt hus, bränneriet. Det rödmålade huset som anges vara byggt 1834, året efter huvudbyggnaden, är till sin storlek något mindre än drängstugan. Det har två fönster, två dörrar och ett tak som är av torv med näver och brädor. Huset har två fönster och två dörrar. En rejäl murstock med plats för två stora, inmurade brännvinspannor av koppar samt en bakugn finns inne i byggnaden. En nyuppförd badstuga finns också upptagen i beskrivningen. I badstugan torkades malt, säd och lin. Malt är säd, oftast korn, som fuktats med vatten och fått börja gro. Den torkade malten används därefter för att brygga öl. Badstugan är murad av sten och av samma storlek som bränneriet.

Gästgivaren i Hamneda skötte inte enbart ett värdshus med servering av mat och dryck och övernattningsmöjligheter, han och hans familj hade också en gård att bruka. Därför

finns i brandförsäkringen även upptaget en rad byggnader som har med gårdens skötsel att göra. Av syneprotokollet kan vi utläsa att Hamneda Gästgivaregård var en relativt stor och rik gård.

Här finns ett uthus med källare, en sädesbod och ett svinhus som i ena änden även rymmer ett hemlighus, det vill säga utedass. Sädesboden uppges vara rödfärgad. Om de övriga husen finns ingen sådan anteckning varför vi kan anta att de var omålade. Här finns en gammal och förfallen smedja som säkerligen varit välbehövlig på en skjutsstation då vagnar behövt lagas eller när hästar har behövt skos om.

På gården finns också ett stall och två stora ladugårdar. Samtliga är rödfärgade. Stallet, liksom den tidigare nämnda sädesboden, är nästan identiskt lika stor som drängstugan. Stallet rymmer foderlador, slinder, vagnsskjul, fyra spiltor och en stallkammare. Varje ladugård är dubbelt så lång som stallet och har plats för åtta kor, förutom lador och loge. Fähusen är timrade medan den del som innehåller lador och loge, och som behöver rejäl ventilation, är byggd i skiftesverk.

Gästgivarparet Petter Jonasson och Britta Stina Bengtsdotter

I föregående kapitel berättas om en brandförsäkring som tecknades 1840 av gästgiveriets dåvarande ägare, Petter Jonasson. Tillsammans med sin hustru, Britta Stina Bengtsdotter, drev han verksamheten i Hamneda mellan åren 1824 och 1843. Vilka var de då – Petter och Britta Stina?

Petter föds 1795 i byn Stackarp i socknen Torpa. Tjugoett år gammal gifter han sig med Pernilla. Hon är ett år äldre än honom och bor med sin far i byn Elinge, grannby till Hamneda by. Hennes bror Lars är då gift med dottern till Daniel Schilling, gästgivaren i Hamneda. Petter flyttar till sin nyblivna hustru i Elinge och drygt ett halvår senare föds sonen Per Johan. Ett år senare dör Pernilla av, vad prästen kallar, hjärtslag och efter ytterligare ett och ett halvt år dör även deras son. Vid den tiden är Petter omgift med Britta Stina.

Två barn kommer till världen i Elinge innan familjen 1824 flyttar till gästgivargården. Där bor då Petters tidigare svägerska Anna Stina Schilling, hennes andre make, barn och fader. Under tre års tid driver familjerna gemensamt krogen innan Petter och Britta Stina ensamma övertar rörelsen.

Av brandförsäkringssynen framgår att Petter rustade upp gården ordentligt. Nytt hus, nytt bränneri och ny ladugård byggdes mitt emot dagens gästgiveri. I tidningen Wexjö-Bladet kan man 1835 läsa en notis om att gästgivaren i Hamneda, Petter Jonasson, har tilldelats Patriotiska Sällskapets medalj i silver för sin ”odlingsflit”. Medaljutdelaren, Kungliga Patriotiska Sällskapet, bildades under Gustav III:s tid. Tanken med verksamheten var då framför allt att utveckla den tidens stora näring, jordbruket. Nya idéer inom odlingen behövdes för att kunna mätta den växande befolkningen. Genom utgivning av skrifter

och utdelning av priser försökte man sprida information om nya grödor, nya redskap och ett nytt tänkande. Sällskapet finns kvar än idag, men är numera inriktat på forskning och näring i allmänhet.

Under årens lopp hinner Petter och Britta Stina också med att få ytterligare fyra barn. När yngsta dottern Ingrid Christina 1846 gifter sig med kantor Johannes Nylén från Nöttja, drar sig föräldrarna tillbaka och överlämnar rörelsen till nästa generation. De har då drivit och utvecklat gästgiveriet i mer än tjugo år. Under deras tid har gästgiveriverksamheten i Sverige nått sin höjdpunkt. Snart kommer nya tider att ändra människors resandevanor.

Sättugnen, som eldas inifrån salen, är placerad i murstocken på ett sådan sätt att den även ger värme till det ena av gästrummen. (Rum 1:2 och 1:3)

Resande på entreprenad

Det var betungande för bönderna att behöva hålla skjutshästar. Även om reglerna ändrats under årens lopp, från att ha varit en ren skyldighet utan ersättning till att ha blivit en tjänst som betalades, hjälpte det inte. Jordbruket hade utvecklats och blivit mer effektivt, vilket i sin tur även krävde mer av brukaren och hans folk. Att undvara arbetskraft titt som tätt för att finnas till hands om någon behövde skjutsning, var ineffektivt. Att dessutom behöva använda hästen till att köra resenärer var slöseri på kraft. Problemet blev allt tydligare i takt med att resandet ökade. Det har gjorts beräkningar som visar att runt sekelskiftet 1800 kostade systemet med håll- och reservhästar i Sverige mer än en miljon dagsverken.

I början av 1800-talet började skjutshållen auktioneras ut på entreprenad. I Kronobergs län hölls de första entreprenad-auktionerna 1845. Som ersättning för att slippa sitt åliggande betalade de tidigare skjutsbönderna en kontant summa till den som åtog sig att hålla skjutshästar. Somligt blev bra, annat blev mindre bra med systemet. Resenärerna gynnades. Även om det nu kostade mer att ta sig fram längs vägarna uppvägdes det av att väntetiderna försvann och förseningarna minskade. Då skjutsningen auktionerades ut var det inga problem att få skjutshållare till de stora, mycket trafikerade vägarna. Värre var det att hitta entreprenörer till de områden som inte var så lönsamma.

I många år resonerades det fram och tillbaka om skjutssystemets vara eller inte vara. Flera olika statliga utredningar gjordes. År 1878 hade riksdag och regering tänkt klart och en ny skjutsstadga såg dagens ljus. Grunden i stadgan var att all skjutsning skulle ske på entreprenad. Taxan skulle vara enhetlig och fastställas av länsstyrelsen i varje län. Entreprenören fick förutom pengar av de tidigare skjutsningsskyldiga bönderna, även ett bidrag från stat och landsting. Skjutshållet

behövde inte med nödvändighet vara identiskt med gästgiveriet, utan kunde drivas av någon annan än gästgivaren. Samma sak gällde skjutshållets geografiska placering. Ett skjutshåll kunde alltså ingå i ett gästgiveri eller vara ett helt fristående företag.

Ett gästrum på bottenvåningen. (Kammare, rum 1:3)

Diligenser och ångbåtar

Under 1860-talet förverkligade Postverket sina idéer om att kombinera passagerartrafik med postleveranser. På vissa håll i Sverige inrättades diligenstrafik, oftast då i postens regi. Turerna gick på bestämda sträckor och efter en fast tidtabell. Systemet hade prövats trettio år tidigare, men då bara under en mycket kort period. Tanken var nu att diligenserna skulle komplettera de framväxande järnvägsstambanorna.

Genom Kronobergs län drogs tre rutter; Halmstad till Alvesta via Ljungby, Jönköping längs med Nissastigen till Halmstad och slutligen Stockholm till Helsingborg via Jönköping, Värnamo och Ljungby. Den sistnämnda öppnade 1863 men lades ner efter bara några år. Även om diligenser på många håll i Europa var en utmärkt idé så fungerade det inte lika bra i Sverige. Antalet resenärer var för lågt. I takt med att järnvägsnätet byggdes ut allt mer minskade diligenstrafiken och upphörde till slut 1888.

År 1884 startade aktiebolaget Ljungby Södra Kanal AB ångbåtstrafik mellan Hamneda och Ljungby. Några år tidigare hade järnvägen nått köpingen Ljungby. Vislanda-Bolmens järnväg, som fortsatte ner till Karlshamn, gjorde att varor kunde transporteras ut till kusten. Genom förbindelse med Hamneda fanns möjlighet att även transportera jordbruksprodukter därifrån.

Ångbåten *Ljungby* gjorde varje dag två turer. Färden längs Lagan tog en och en halv timme enkel resa och nyttjades livligt av såväl passagerare som företag. Även postgången underlättades. Ångbåten fick till och med egen poststämpel. Strax norr om stenvalvsbron på den västra sidan fanns en tillgörningsplats och därifrån fördes brev och paket vidare till

poststationen, vilken sedan en tid tillbaka fanns i ett rum på ovanvåningen i Hamneda Gästgiveri. Den livliga trafiken på ån skapade ett utmärkt affärsläge. Alfred Hemberg, kringresande handlare, insåg möjligheterna och öppnade lanthandel 1885 i Brogård i ett nybyggt hus bredvid båtens förtöjningsplats. Skjutsstationen ingick i verksamheten från ångbåten.

När järnvägen kom till byn blev ångbåtstrafiken överflödigt och lades ner samma år som tågen började trafikera Hamneda. Poststationen flyttade från gästgiveriet till det nybyggda stationshuset på den östra sidan om ån och Hembergs speceri-affär öppnade nya lokaler i bygdens framväxande centrum.

I det här rummet på ovanvåningen i Hamneda gästgiveri fanns under 1800-talets sista femton år ortens poststation. (Rum 2:2).

Järnvägen kommer – och går

I september 1825 hade den första järnvägen i England invigts. Ångloket ”Locomotion” drev tåget som gick mellan Stockton och Darlington lastade med kol. Snart kopplades även en passagerarvagn på. Tio år senare var järnvägsbyggandet på kontinenten i full fart. Med tåg kunde restiderna förkortas betydligt och för resenären var skillnaden i komfort, jämfört med häst och vagn, enorm.

I Sverige var man dock till en början ytterst tveksam. Först trettio år efter Englands pionjärjärnväg började en stambana från Malmö till Stockholm planeras. Diskussionerna böljade heta om dess förläggning genom Småland. Somliga menade att den skulle gå genom Lagadalen, andra propagerade för en östligare sträckning. Det blev det senare förslaget som vann. Under 1850-talet påbörjades arbetet och 1864 kunde man med ångdrivet lokomotiv färdas från huvudstaden ner till landets sydligaste del. En helt ny möjlighet till resande uppen-

barade sig. Det medförde dock att antalet långväga resenärer i Lagadalen nästan helt försvann. Lagastigen fanns inte längre med på resekartorna! Det skulle ta lång tid innan de gamla gästgiveriorterna återkom i resehandböckerna.

När järnvägen kom till byn förändrades den gamla strukturen. Tågrälsen lades öster om Lagan. På samma sida hade några år tidigare även den nya kyrkan byggts. Socknens gamla centrum med Lagastigen, gästgiveriet och den gamla kyrkplatsen låg på åns västra sida och kom nu helt i skuggan. Det var vid järnvägen och järnvägsstationen som det nya Hamneda byggdes.

När den nya kyrkan stod färdig sprängdes den gamla medeltida. Från kyrkoruinen syns mellan trädstammarna tornet på den nya kyrkan.

År 1899 invigdes Skåne – Smålands järnväg i sin helhet, från Kärreberga i Skåne till Värnamo. Rälstrafiken lades öster om Lagan, vilket innebar att även socknens centrum flyttade till

andra sidan ån. Förändringen hade dock börjat redan några år tidigare.

Hamneda gästgivaregård

Utmed Marknadsgatan, även kallad Stationsgatan, och järnvägen växte vid sekelskiftet det nya Hamneda fram. Stora, påkostade villor för såväl handel som bostäder byggdes.

I mitten på 1880-talet hade arbetet med att bygga en ny kyrka påbörjats. Det låg i tiden att ersätta de gamla, trånga och fuktiga medeltidskyrkorna med nya. Önskemålet var stora, ljusa kyrkor med mycket rymd och gott om plats. Befolkningsökningen hade dessutom gjort att bara en tiondel av Hamnedas invånare fick plats på högmässan. Den nya kyrkan planerades på den östra sidan om ån och invigdes 1892, den gamla sprängdes året därpå.

På medeltiden hade vägen, kyrkan, tingsplatsen och gästgivaregården varit de faktorer som påverkat placeringen av socknen Hamnedas centrum. Precis samma betydelse hade i början av 1900-talet järnvägen, kyrkan och järnvägsstationen. Längs med Marknadsgatan, ofta kallad Stationsgatan, växte ett nytt centrum upp. I *"Ny Smålands Beskrivning"* utgiven 1914, kan vi läsa att området runt stationen *"börjar redan blifva rätt mycket bebyggt"*. Vidare berättar samma bok att *"platsen har månadstorgdag samt kreatursmöte tre gånger om året"*. Tjugo år efter att ångloken för första gången rullat in på Hamneda station fanns i orten fyra lanthandlare, en skoaffär, en järnhandel och två konditorier. Postservicen sköttes inne i stationshuset.

Hamneda samhälle blomstrade. Befolkningen ökade stadigt. Det såg ljust ut. Men utvecklingen ville annorlunda. Skåne-Smålands järnväg elektrifierades aldrig. Bilar och bussar gjorde sitt inträde. 1968 lades persontrafiken ner. Godstrafiken avvecklades successivt fram till 1991. På den västra sidan hade på några år såväl ångbåtskajen, poststationen och Hembergs affär försvunnit.

Riksettan – E4:an

Med järnvägens tillkomst upphörde i princip all trafik längs med Lagastigen. Kvar fanns nästan enbart lokala person- och godstransporter av olika slag. ”Ny Smålands Beskrivning” skriver 1914 ”stora landsvägen mellan Jönköping och Helsingborg, hvilken före södra stambanans tillkomst var en mycket viktig förbindelseled mellan södra och mellersta Sverige...”. Varför använda häst och vagn när man kunde färdas så fantastiskt fort och bekvämt med tåget? Det såg ut som om den uråldriga vägens historia hade nått sitt slut.

Men nere i Europa hade en helt ny innovation utvecklats – bilen. Spridningen av det nya transportmedlet gick snabbt. I december 1906 kungör Länsstyrelsen i Kronobergs län vilka vägar inom länet som är ”*upplåtna för automobiltrafik*”. Till dem som det är tillåtet att köra bil på, hör Lagastigen. Relativt snart stod det klart att vägnas framkomlighet måste ses över. Det var inte längre realistiskt att bönderna själva skulle underhålla var sitt vägavsnitt så som de varit tvungna till i flera hundra år. 1922 övertogs vägskötseln av Vägkassan och därefter blev Lagastigen en statlig angelägenhet. Vägen förstärktes med grus och makadam samt breddades. I mitten av 1920-talet gjordes den första trafikräkningen på Lagastigen och utifrån den kunde ett medeltal på 76 bilar per dygn räknas fram. Femton år senare hade antalet stigit till 1000 bilar per dygn. Så kom andra världskriget och ransoneringen. I december 1943 visade en trafikräkning att under två veckors tid hade bara 189 bilar kört på vägen.

Lagastigen, gång- och ridstigen som gick utmed ån Lagan och som med åren växte till en väg möjlig att köra med häst och vagn, kom i mellankrigstiden att kallas Kontinentalvägen. När kriget var slut 1945 gjordes en systematisering av de

svenska vägarna. Lagastigen blev då en del av rikshuvudväg nr 1, mest känd som Riksettan, vilken gick från Helsingborg via Ljungby och Jönköping till Stockholm. När Sverige gick in i europavägnätet 1962 blev Riksväg 1 en del av Europaväg nr 4 från Lissabon till Helsingfors.

De nya vägarna drogs utanför byar och samhällen, men behovet av att rasta längs vägen finns fortfarande kvar. Även bilburna resenärer behövde mat, dryck och ibland en säng för natten. Den nya tidens gästgiverier, motellen, såg dagens ljus. Utmed riksvägarna växte de upp, med jämna och ojämna mellanrum.

Den nya tidens gästgiveri. Motell Rattugglan låg utmed Riksettan i Kånna, mellan Ljungby och Hamneda. Byggnaden brann ner 1997.
Foto: Motell Rattugglan i Kånna.

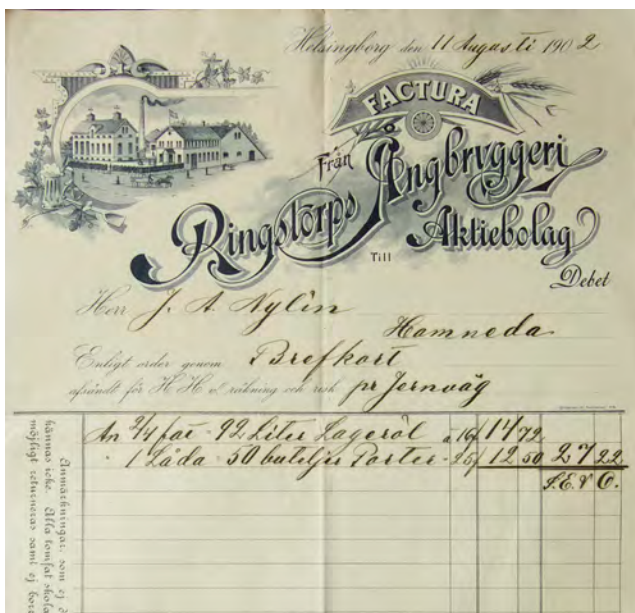
Efter järnvägen – Hamneda gästgivaregård under 1900-talet

Det finns ytterligare två protokoll från Brandförsäkringsverket som avser gästgivaregården. Båda är skrivna under 1900-talets första år. Av det senare, som är utfört 1909, framgår att gästgiveriet genomgått en stor renovering. Den rödmålade träfasaden från husets byggnadsår har vänts och förmodligen även till viss del bytts ut. Huset är nu målat med gul oljefärg. Skorstenarna ovan tak är nya, murade med tegel. Yttertakets tidigare spånbeläggning är utbytt mot asfaltpapp och alla de tjugotre fönstren är nya. Rumsindelningen invändigt verkar relativt oförändrad jämfört med tidigare.

Ägare till gästgivaregården är nu Jonas Alfred Nylén. Hans föräldrar Ingrid Christina och Johannes Nylén övertog rörelsen 1846 efter hennes föräldrar. Sedan dess har mycket hänt. Järnvägen gjorde att antalet vägresenärer minskade högst märkbart. Rätten att sälja brännvin försvann med nykterhetsrörelsens intåg i slutet av 1800-talet. Som en följd minskade efterfrågan på såväl mat som övernattnings. På ovanvåningen har ett rum använts som poststation och på nedervåningen har det funnits lanthandel. Huset har också haft hyresgäster under kortare och längre perioder.

Hyllorna i skafferiet har dekorerats med hyllbårder av tidningspapper.

Även om utskänkingen av brännvin upphörde var det tillåtet att sälja maltdrycker, det vill säga öl. Av bevarade kvitton från åren runt sekelskiftet kan utläsas att en liknande beställning, som den på bilden, gjordes ungefär en gång i veckan. Ur bevarade handlingar på Hamneda Gästgivaregård.

Flygbild över Hamneda Gästgivaregård. Bostadshuset till vänster är det hus som i brandförsäkringen 1840 antecknas som drängstugubyggnad., uppförd 1833 Den avstyckades senare till egen fastighet. I bildens högerkant skimtar Lagastigen. I bildens mitt skimtar ladugården, som tillhör Gästgiveriet. I bildens nederdel syns Gästgiveriets timrade visthusbod med sticketak. Synligt på plats idag är den välvda källaren. Bilden är troligtvis tagen under 1950-talet. Ur Hamneda Hembygdsförenings samlingar.

När syneprotokollet görs 1909 är Jonas Alfred 61 år gammal. Han och hans hustru Augusta Karlsdotter Blomqvist har då varit gifta i tjugofyra år och fostrat fem barn, varav tre pojkar fortfarande är i livet. I huset mitt emot, på andra sidan vägen, bor Jonas Alfreds yngre bror med familj. Knappt tre år senare, i januari 1912, dör Augusta av tuberkulos och bara några månader därefter även Jonas Alfred. Därmed är gästgiveriets historia slut i Hamneda. I Sverige som helhet upphävdes den sista skjutsstadgan år 1933.

De tre bröderna Klas Ivar, Karl Johan Uno och Gunnar Oskar Isidor ärver det gamla gästgiveriet. Yngste brodern

Gunnar Oskar Isidor flyttar efter några år till Sundbyberg där han gifter sig och bildar familj. Ivar och Uno stannar kvar i föräldrahemmet. Ingen av dem gifter sig. Tillsammans lever de sina liv mestadels i ett av rummen på bottenvåningen i det stora huset. På sensommaren 1955 dör Uno. Ivar lever fram till 1973, de sista åren på ålderdomshem.

Sören Nylén, brorson från Sundbyberg, ärver fastigheten. Han bor i Stockholm och använder huset som sommarbostad. Genom hans försorg förklaras Hamneda gästgivaregård år 1995 som byggnadsminne. Idag ägs gården av Ljungby kommun och sköts i samarbete med Hamneda Hembygds-förening.

Gästgivare i Hamneda

De gästgivare och årtal som finns angivna är de som hittats i historiska dokument som domböcker, jordeböcker, mantalslängder och olika kyrkböcker. För vissa år saknas dessa längder.

Under en del perioder verkar det som gästgiveriet drivits av två familjer tillsammans, under andra perioder av en ensam ägare.

- 1636 - 1643 - Jöns Andersson
- 1660 - 1690 - Karin Larsdotter, "Enkian i Hampneda"
- 1682 - 1697 - Botolph Torstensson m. hustru
Någon gång mellan 1697 och 1702
förflyttas gästgiveriet från ett västligare
läge till det nuvarande.
- 1699 - 1723- Pär Månsson m. hustru (borgare, skrivna
i Växjö)
- 1726 - 1737- Sven Hambdell m. hustru Caisa Kålbeck
- 1742 - 1747 Jacob Månsson m. hustru Anna-Christina
Hambdell (Anna-Christina är dotter till
Sven Hambdell)
- 1748 - 1749 Sven Jönsson m. hustru Helena Mattisdotter
(Helena är dotter till Mattias Enberg,
nedan)
- 1750 Kapten Paul Eggertz och
Inspektor Erick Berg

- 1751 - 1762 Mattias Enberg
(svärfar till Sven Jönsson, ovan)
- 1763 - 1764 Häradsmålaren Anders Hellgren m. hustru
Johanna Sara Berg
- 1765- Carl Johan Siögren
- 1767 - 1788 Troed Bengtsson m. hustru
Kirstin Gummesdotter
- 1789 - 1796 Jon Nilsson m. hustru Ingeborg Svensdotter
- 1792 - 1796 Jon Persson Lundborg m. hustru
Lena Persdotter
- 1796 - 1797 änkan Lena Persdotter (tid. gift med
Jon Lundborg, ovan) samt
Anders Persson m. hustru
- 1797 - 1804 Daniel Schilling m. hustru Lena Persdotter
(Lena är änka efter Jon Lundborg, ovan)
- 1798 - 1799 Jon Nilsson
- 1800 - 1801 Jonas Svensson
- 1802 - 1804 Jon Nilsson m. hustru
- 1804 - 1814 änklungen Daniel Schilling
- 1805 - 1806 Måns Flankör m. hustru
Christina Holmberg
- 1807 - 1810 Carl Bredendikt m. hustru Apollina Palm

1816 - 1817	Lars Persson m. hustru Anna Stina Danielsdotter Schilling (Anna-Stina är dotter till Daniel Schilling och Lena Persdotter)
1816 - 1820	Sven Jonsson m. hustru (Sven är son till Daniel Schillings hustru Lena Persdotter i hennes första gifte)
1821 - 1827	Knut Svensson m. hustru Anna Stina Danielsdotter Schilling
1824 - 1843	Petter Jonasson m. hustru Britta Stina Bengtsdotter (Petter är tidigare svåger med Anna Stina Schilling)
1843 - 1856	Sven Petersson m. hustru Britta Stina Danielsdotter (Sven är son till Petter Jonasson)
1846 – ca 1885	Johannes Nylén m. hustru Ingrid Christina Petersdotter (Ingrid Christina är dotter till Petter Jonasson)
ca 1885 – 1912	Jonas Alfred Nylén m. hustru Augusta Blomqvist

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

Kulturmiljöenheten
Margit Forsström
0470-864 88

BESLUT

Datum
1995-02-21

Ärendenummer
221-923-92

Sören Nylén
Pontonjärgatan 27
112 37 STOCKHOLM

**Byggnadsminnesförklaring av Hamneda gamla gäst-
givaregård på fastigheten Hamneda 1:7, Hamneda
socken, Ljungby kommun**

BESLUT

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen
(1988:950) om kulturminnen (KML) Hamneda gästgivare-
gård på rubr fastighet för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar enligt 3 kap 2 § samma lag
följande skyddsföreskrifter.

1. Gästgivaregårdens huvudbyggnad får inte rivas,
flyttas, byggas om eller på annat sätt förändras
till det yttre.
2. Byggnadens inre får inte förändras vad det gäller
rumsindelning och fast inredning exempelvis eld-
städer.
3. Byggnaden skall underhållas så att den inte för-
faller. Vård och underhållsarbeten skall utföras
på ett sådant sätt att det kulturhistoriska
värdet inte minskar.
4. Det område kring byggnaden som på *bilagda karta*
avgränsats med streckad linje skall hållas i
sådant skick att byggnadens utseende och
ursprungskaraktär inte förvanskas.

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar beträffande
underhållet av byggnaden och vårderna av det kring-
liggande området.

Om det finns särskilda skäl, får länsstyrelsen
enligt 3 kap 14 § Kulturminneslagen meddela till-
stånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot
skyddsföreskrifterna. Länsstyrelsen får då ställa
skäliga villkor för tillståndet.

Postadress
351 86 VÄXJÖ
*923m92

Gatuadress
Kungsgatan 8

Telefon
0470-860 00

Telefax
0470-862 20

Postgiro
3 51 77-5

ÄNSSTYRELSEN
KRONOBERGS LÄN

BESLUT

Datum
1995-02-21

Ärendenummer
221-923-92

2

REDOGÖRELSE FÖR ÄRENDET

Ni har i skrivelse som inkom till länsstyrelsen den 2 juni 1992 väckt frågan om byggnadsminnesförklaring av rubricerade byggnad som Ni är ägare till. Inskrivningsmyndigheten vid Ljungby tingsrätt under rättades den 1 juni 1992.

Ni har godkänt skyddsföreskrifterna den 30 november 1994.

Kulturnämnden i Ljungby kommun och Smålands museum har yttrat sig den 1 resp 12 december 1994 och tillstyrkt förslaget.

Riksantikvarieämbetet har lämnat synpunkter på förslaget till skyddsföreskrifter den 13 januari 1995.

MOTIVERING

Hamneda gästgivaregård är utmärkt på lantmätare Rohmans karta från år 1677. Den byggnad som finns kvar idag och som hyste det sista gästgiveriet i Hamneda byggdes omkring 1750. Under 1800-talet fanns förutom gästgiveri en affär och ett postkontor i byggnaden. Den siste som drev gästgiveriet hette Ivar Nylén. Han drev det till 1912 men bodde sedan kvar i huset till 1960 - fram till 1955 tillsammans med brodern Uno Nylén och sedan ensam. Skjutsverksamheten lär ha bedrivits fram till 1920-talet.

Byggnaden är mycket ålderdomlig till sin karaktär, såväl exteriört som interiört. Den är i huvudsak i orört skick sedan 1900-talets början och framstår därför som mycket genuin. Gästgivaregården ligger i ett större område av riksintresse för kulturminnesvården.

Byggnaden är genom sin ålder, tidigare funktion som gästgivaregård och sitt genuina skick synnerligen märklig och har ett mycket stort kulturhistoriskt värde.

LÄNSSTYRELSEN
I KRONOBERGS LÄN

BESLUT

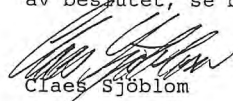
Datum
1995-02-21

Ärendenummer
221-923-92

3

HUR MAN ÖVERKLAGAR

Detta beslut kan överklagas hos Kammarrätten i Jönköping inom tre veckor från den dag Ni fick del av beslutet, se bilagda formulär 1.

Claes Sjöblom

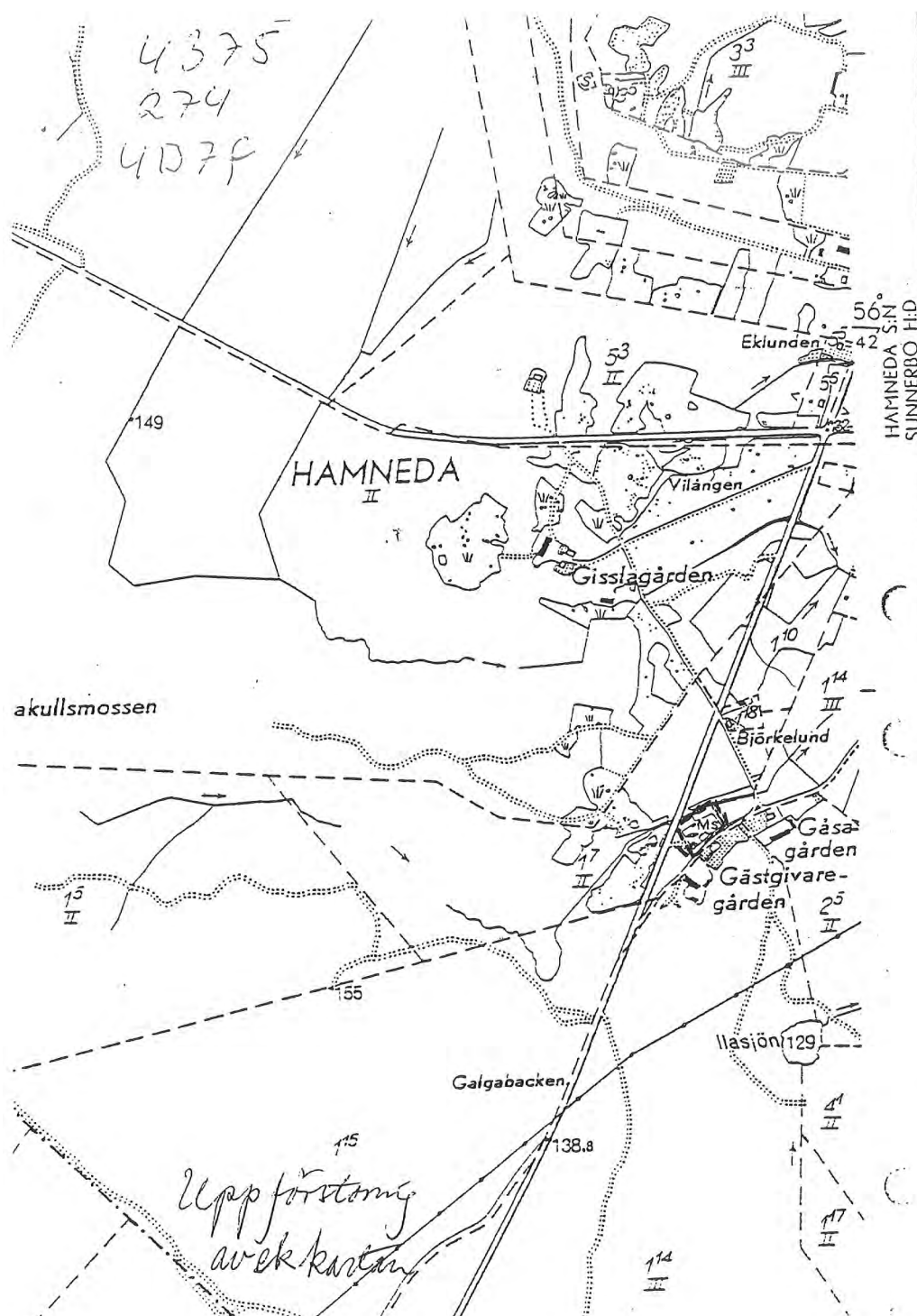

Margit Forsström

Bilagor:

Delgivningskvitto
Karta med skyddsområdet inritat
Hur man överklagar

Kopia för kännedom:

Ljungby kommun, Miljö- och byggnämnden
Kultur- och fritidsnämnden
Riksantikvarieämbetet, byggnadsavdelningen,
granskningsenheten, Box 5405, 114 84 STOCKHOLM
Smålands museum
Planenheten
Kulturmiljöenheten

Källförteckning

Arkiv

Hamneda (G) kyrkoarkiv; Landsarkivet i Vadstena
Mantalslängder för Kronobergs län; Landsarkivet i Vadstena
Jordeböcker för Kronobergs län; Landsarkivet i Vadstena
Göta Hovrätt, Advokatfiskalen i Kronobergs län, Renov.
domböcker Sunnerbo Härad; Landsarkivet i Vadstena
Sunnerbo häradsrätt, Bouppteckningar; Landsarkivet i Vadstena
Brandförsäkringshandlingar, Brandförsäkringsverkets arkiv;
Riksarkivet SVAR
Lantmäteriet, Historiska kartor
Svenskt Diplomatarium (SDHK); Riksarkivet SVAR

Tryckta källor och litteratur

Arndt, Ernst Moritz; Om skjutsväsendet i Sverige. Särtryck.
Uppsala 1963
Bjurman, Georg; Vägvisare, til och ifrån alla städer och namnkunniga orter, uti Svea- och Göta riken samt storförstendömet Finland, 1743
Byggnadsminnesförklaringen av Hamneda gamla gästgiveri;
Länsstyrelsen i Kronobergs län, Växjö 1995
Eliasson, Severin; Hamneda socknens historia, Ljungby 1990
Gästgivar-Ordning af den 12 Dec 1734

Hansson, Martin; Fortgående straffdom – en medeltida
avrättningsplats i Hamneda i Småland, artikel i Fornvännen
2012:3

Hansson, Martin; Avrättningsplatsen i Hamneda, Smålands
museum rapport 2011:11

Jonsson, Magdalena och Westergren Jan; Hamneda gästgiveri
– Vård och underhållsplan, Kalmar läns museum.

Jönsson, Evald; En tidsresa berättad av Evald Jönsson, Ljungby 2006

Krantz, Karl Johan och Åhman, Eva; Förflutet för framtiden –
Landskap och kulturmiljö i Ljungby kommun, Ljungby 1991
Kulturminnen i vägens spår, Vägverket och Länsstyrelsen i
Kronobergs län, Växjö 1997

Laemo, Emy; Hamneda – Fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse, Länsstyrelsen i Kronobergs län 2012

Larsson, Lars-Olof; Gästgivarväsendets uppkomst, blomstring och avveckling, I Småländska Gästgivarergårdar och skjutstationer, Växjö 1983

Larsson, Lars-Olof; Småländsk historia, stormaktstiden;
Malmö 1992

Melchert, Daniel; Från Alvesta till Ösjöbol, Järnvägsbyggnader i Kronobergs län, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1999

Mellin, Gustav Henrik; Vägledning för resande i Sverige,
1846

Rosengren, Josef m.fl; Ny Smålands Beskrifning; Växjö 1914
Signums svenska kulturhistoria, Stormaktstiden; Bokförlaget
Signum i Lund, Kristianstad 2005
Svedenfors, Folke; Gränsbygden I, Halmstad 1949
Svedenfors, Folke; Gränsbygden II, Malmö 1954
Svenska vägboten, Svenska Turistföreningen, Stockholm
1963
Sveriges Historia 1600-1721; Norstedts, Stockholm 2011
Sveriges Historia 1721-1830; Norstedts, Stockholm 2011
Sunnerbo, Kronobergsboken 1992/93, Växjö 1993
Sunnerbokkrönika del II, Ljungby 1997
Sunnerbokkrönika del III. Ljungby 2000
Vejde, P G; Askenäs Säteri i Sunnerbo, 1933
Westerman, Christina red.; Småländska Gästgivaregårdar och
skjutsstationer, Växjö 1983
[www.kb.se/sv/samlingarna/oversikt/resor-tiderna/sverige/
kommunikationer/kommunikationer](http://www.kb.se/sv/samlingarna/oversikt/resor-tiderna/sverige/kommunikationer/kommunikationer)
hämtad 2013-09-26

Muntliga källor

Jan Johansson, Hembygdsföreningen i Hamneda
Karin Persson, Hembygdsföreningen i Hamneda
Hilding Evaldsson, Hamneda

Den övre trapphallen med
marmorerade väggar. (Rum 2:1)

Ursprunglig vägg,
i garderob.

